TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI PhD. 03/31.03.2021.Fil.78.04 RAQAMLI ILMIY KENGASH

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

NASHIROVA SHAXNOZA BURIYEVNA

IKKI TILLI OʻQUV LUGʻATLARDA KOʻP MA'NOLI SOʻZLARNING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

(inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli oʻquv lugʻatlari misolida)

10.00.06. – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chogʻishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi AVTOREFERATI

Termiz - 2023

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati mundarijasi

Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам

Contents of dissertation abstract of Doctor of Philosophy (PhD) on philological sciences

Nashirova Shaxnoza Buriyevna
Ikki tilli o'quv lug'atlarda ko'p ma'noli so'zlarning leksikografik talqini (inglizcha-
oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli oʻquv lugʻatlari misolida)3
Nashirova Shakhnoza Burievna
Lexicographic Interpretation of Polysemous Words in Bilingual Educational
Dictionaries (in the example of English-Uzbek and Uzbek-English bilingual
dictionaries)
Наширова Шахноза Буриевна
Лексикографическая интерпретация многозначных слов в двуязычных учебных
словарях (на примере англо-узбекского и узбекско-английского двуязычных
словарей)
E'lon qilingan ishlar ro'yxati
Список опубликованных работ
List of Published Works. 61

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI PhD. 03/31.03.2021.Fil.78.04 RAQAMLI ILMIY KENGASH

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

NASHIROVA SHAXNOZA BURIYEVNA

IKKI TILLI OʻQUV LUGʻATLARDA KOʻP MA'NOLI SOʻZLARNING LEKSIKOGRAFIK TALQINI (inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli oʻquv lugʻatlari misolida)

10.00.06. – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chogʻishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi AVTOREFERATI

Termiz - 2023

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya mavzusi Oliy attestatsiya komissiyasida B2022.2.PhD/Fil2589 raqam bilan roʻyxatga olingan.

Falsafa doktori (PhD) dissertatsiya Qarshi davlat universitetida bajarilgan.

Dissertatsiya avtoreferati uch tilda (oʻzbek, ingliz, rus (rezyume) ilmiy kengash veb-sahifasining www.tersu.uz hamda "ZiyoNet" axborot-ta'lim portali www.ziyonet.uz manziliga joylashtirilgan.

Ilmiy rahbar:

Baxriddinova Bashorat Madiyevna

filologiya fanlari doktori, professor

Rasmiy opponentlar:

Mamatov Abdi Eshonqulovich, filologiya fanlari doktori, professor

Islomov Ikrom Xushboqovich,

filologiya fanlari doktori

Yetakchi tashkilot:

Samarqand davlat universiteti

Dissertatsiya himoyasi Termiz davlat universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi raqamli Ilmiy kengashning 2023-yil «3/» may soat 500 dagi majlisida boʻlib oʻtadi (Manzil: 190111, Termiz sh., Barkamol avlod koʻchasi, 43 ty. Tel: (876) 221-74-55; faks: (876) 221-71-17; e-mail: termizdu@umail.uz)

Dissertatsiya bilan Termiz davlat universitetining Axborot-resurs markazida tanishish mumkin (№ 162 raqami bilan roʻyxatga olingan). Manzil: Termiz sh., Barkamol avlod koʻchasi, 43-uy. Tel: (876) 221-74-55.

Dissertatsiya aytoreferati 2023-yil " 15" may da tarqatildi. (2023-yil "25" may dagi 32 - raqamli reestr bayonnomasi)

B.Umurqulov
Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash raisi,
filologiya fanlari doktori, (DSc), professor.

A.Eshmoʻminov Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash kotibi, filologiya fanlari doktori, dotsent

P. Bakirov Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash qoshidagi ilmiy seminar raisi, filologiya fanlari doktori(DSc), professor

KIRISH (Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon tilshunosligining joriy bosqichida tilni oʻz sohibi, uning milliy mentaliteti, madaniyati bilan bogʻliqlikda oʻrganishga e'tibor oshdi. Koʻp ma'noli soʻzlar har bir til lugʻat qatlamining magʻzini tashkil etadi va shu sababli, ularning aksariyati, odatda, muayyan tilni oʻrganuvchilar uchun tuzilgan minimal majburiy soʻzliklar — leksik minimumlar, darslik va unga yordamchi axborot manbalaridan joy oladi. Genetik asoslari turlicha boʻlgan tillarga xos polisemantik soʻzlarning ifoda imkoniyatlarini boshqa tilda toʻla ochib berishda ikki tilli oʻquv lugʻatlari, xususan, ushbu lugʻatlarda ma'lumotlarni taqdim qilish shakli, nutqiy hosila ma'nolarni talqin qilish usullari muhim rol oʻynaydi.

Dunyo tilshunosligida til leksik birliklarining lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, xususan, bir tilli, koʻp tilli lugʻatlarda lingvistik talqinini berish, boy semantik xususiyati, ifoda imkoniyatini to'la ochib berishda sinxron aspektda ham nazariy, ham amaliy jihatdan tizimli yondashishga qaratilgan tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ingliz tilining xalqaro maydondagi rad etib boʻlmas maqomi, kompyuter asrida sun'iy intellektning asosiy muloqot vositasiga aylanishi va muhimi, dunyo xalqlarining iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayotning turli birlashishiga xizmat qilayotgani uni tez va samarali o'rgatish vositalariga bo'lgan ingliz tilidagi koʻp ma'noli talabni yanada oshirmoqda. Bunday vaziyatda soʻzlarning ma'no qirralarini tushunish va oʻzbek tilidagi koʻp ma'noli soʻzlarning turli nutqiy qurshovlarda voqelanadigan hosila ma'nolarini tushuntirish bilan bog'liq muammolarni aniqlash, uning lingvodidaktik ta'minotini ishlab chiqish, inglizchao'quv o'zbekcha-inglizcha lugʻatlarida kontekstual ma'nolarni o'zbekcha, leksikografik talqin qilish voʻllarini aniqlash hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Mamlakatimizda soʻnggi yillarda davlat tilini rivojlantirish, tilga doir siyosatni takomillashtirish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga xorijiy mamlakatlar bilan munosabatlarni mustahkamlash, oʻzgalar tilini oʻrganish asosida ona tilimizning xalqaro miqyosdagi oʻrni va nufuzini yuksaltirish, dunyoning taraqqiy etgan boshqa tillari bilan aloqasini rivojlantirish, xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlarimiz, qolaversa, oʻzbek tilini oʻrganish istagida boʻlgan tilimizni zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikativ xorijliklarga ona texnologiyalardan foydalangan holda oson va tez o'rgatishga yordam beradigan ta'lim vositalarini yaratish uchun ham xorijiy tillarni o'rganish ijtimoiy zaruratga aylandi. Davlat tilini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlaridan biri "davlat tilining xalqaro miqyosdagi oʻrni va nufuzini oshirish, bu borada xorijiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish" deb belgilandi. Sohada olib borilgan keng ko'lamli ishlar oldimizga uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlari uchun mo'ljallangan zamonaviy til oʻrgatish vositalari – oʻquv lugʻatlar, axborot banklari, leksik, minimumlarni yaratishdek kechiktirib bo'lmaydigan vazifalarni qo'ymoqda. O'zbek va ingliz tillaridagi leksik-semantik munosabatlarning oʻziga xos jihatlarini inglizcha-

¹ Mamlakatimizda oʻzbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 20.10.2020-yildagi PF-6084-sonli farmoni // https://lex.uz/docs/5058351

oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli oʻquv lugʻatlarda leksikografik talqin tadqiqotning aniqlashga qaratilgani tamoyillarini belgilaydi.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-dekabrdagi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasi, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida", 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-sonli "Mamlakatimizda oʻzbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi, 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi farmonlari; 2021-yil 19maydagi "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi PQ-5117-sonli qarori; Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 19-yanvardagi "Xorijiy tillarni oʻrganishni takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida"gi 34-son, 2021-yil 19-maydagi "Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 312-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar ushbu dissertatsiya ishida belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yoʻnalishlariga mosligi. Mazkur tadqiqot respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining "Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirishda innovatsion gʻoyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yoʻllari" ustuvor yoʻnalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning oʻrganilganlik darajasi. Oʻquv lugʻatlarining til oʻqitish samaradorligini oshirishdagi roli jahon tilshunosligida oʻtgan asrning oʻrtalariga kelib ularning tadqiqiga e'tiborning oshishiga sabab boʻldi. Garchi lugʻatchilikning eng qadimiy janri boʻlsa-da, oʻquv lugʻatlari XX asr oʻrtalariga qadar ham umumiy lugʻatchilik tarkibida oʻrganilib kelindi. Oʻquv leksikografiyasi nazariyasining shakllanishida V.G.Gak, P.N.Denisov, V.V.Morkovkin, L.A.Novikov² kabilarning xizmati katta boʻlgan boʻlsa, ikki tilli oʻquv lugʻatlarining lingvodidaktik, lingvometodik jihatdan oʻrganilishi S.Grenjer, M.Pakua, L.Kernerman, B.Atkins, L.Zgusta, M.Snel-Hornbi, R.S.Harel, M.A.Skopina, L.G.Sayaxova, T.V.Jerebilo, L.K.Mullagaliyevalarning³ tadqiqotlaridan boshlanadi. Shu bilan birga nazariy leksikografiyada V.S.Plexov, L.I.Djalalova, A.G.Karuns, V.N.Gorbenko,

_

² Гак В.Г. Общие вопросы учебной лексикографии. Русский язык, Москва 1977.; Гак В.Г. Учебный словарь – краткая энциклопедия языка // Русский язык за рубежом Москва, 1971, — С. 39-42.; Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. докт. филол. наук. АН СССР, Ин-т рус. яз., Москва, 1976, - С. 43.; Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. докт. филол. наук. (в форме научного доклада): Институт русского языка им. А.С.Пушкина, Москва, 1990, — С. 72.; Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под. ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. Изд-во Моск. ун-та, Москва, 1969. —С. 3-15.

³ Скопина М.А. Проблема отбора лексического материала в учебной лексикографии: Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва, 1975, – С. 21.

Z.V.Tapova, V.L.Kozlovalarning⁴ ikki tilli lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻzlarning lingvistik talqiniga bagʻishlangan ishlari yuzaga keldi.

Oʻzbek tilshunosligida oʻquv lugʻatlari ilk marta oʻtgan asrning ikkinchi yarmidan leksikografiyaning obyekti sifatida maxsus oʻrganila boshlaydi. Ammo sobiq shoʻro davrida bu yoʻnalishdagi dastlabki tadqiqotlar davr talabiga koʻra milliy maktablarda rus tilini oʻqitish maqsadida tuzilgan ruscha-oʻzbekcha, oʻzbekcharuscha ikki tilli lugʻatlar ustida olib boriladi. Xususan, K.A.Sharofiddinova, S.F.Akobirov, M.X.Toʻxtaxoʻjayeva, M.S.Soliyev, M.M.Abduraximov, B.T.Hayitov, T.A.Bushuy, U.Sh.Tursunova, G.A.Kallibekovalarning⁵ tadqiqotlari rus tili negizida yaratilgan ikki tilli oʻquv lugʻatlarni tuzish prinsiplari, ikki tilli oʻquv lugʻatlarda soʻz ma'nosini ochish yoʻllari, ikki tilli oʻquv lugʻatlarda terminlarning leksikografik talqini, ikki tilli lugʻatlar leksikografiyasi muammolari, ikki tilli lugʻatlarda frazeologik birliklar va aforizmlar talqini, koʻp ma'noli soʻzlarning ikki tilli lugʻatlarda berishning lingvodidaktik asoslarini yoritishga bagʻishlanadi.

Hatto istiqlol yillarida bu sohada bajarilgan ishlar, xususan, I.A.Siddiqovaning sifat sinonimlarning oʻquv lugʻatlarda berilishiga bagʻishlangan nomzodlik ishi⁶, G.I.Boboyevaning ikki tilli lugʻatlarda leksik birliklarni semantizatsiyalashning lingvistik asoslariga bagʻishlangan tadqiqotlari⁷ uchun ham, asosan, ruscha-oʻzbekcha ikki tilli lugʻatlar obyekt boʻlib xizmat qiladi.

Soʻnggi yillarda, xususan, B.Bahriddinovaning "Oʻzbekistonda oʻquv lugʻatchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari" mavzusidagi doktorlik ishidan

⁴ Плехов В.С. К словарному толкованию многозначного слова. - В кн.: Вопросы теории и методики преподавания ин. яз. Гос. пед. ин-т. Вып.5. Красноярск, 1973,- С. 60-64.; Джалалова Л.И. Семантизация многозначных слов в национальной (узбекской) школе. В сб.: Методы и формы обучения русскому языку в национальной аудитории. Вильнюс, 1977, - С. 48-50.; Карунц А.Г. Полисемия и управление глаголов в толковых словарях русского языка (на материале глаголов звучания). В кн.: Вопросы русского языка, литературы и методики преподавания. Сборник научных трудов, т.255. Ташкент, 1978, - С. 21-30.; Горбенко В.Н. К изучению и словарному представлению полисемии русского глагола: Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1979, - С.21.; Козлова В.Л. Поиски путей описания семантической структуры многозначного слова. Уч. зап. Пермского ун-та им. А.М.Горького, №268, 1972, - С. 87-100.; Тапова З.В. Лингводидактические проблемы обучения полисемичной лексике русского языка учащихся начальной национальной (Кабардинской) школы: Автореф. дисс. канд. пед. наук. Майкоп, 2006, – С.27.

⁵ Шарафутдинова К.А. Раскрытие значения слова в двуязычном словаре. Ташкент, 1968, − С. 84.; Акабиров С.Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях (на материале русско-узбекского и узбекско-русского словарей): Дисс. канд. филол наук. Ташкент, 1969, − С. 317.; Тохтаходжаева М.Х. Двуязычные учебные словари и принципы их составления. − Ташкент, 1981, − С.183.; Салиев М.С. Сопоставительные исследования как основа двуязычной лексикографии \ Республиканская научная конференция «Вопросы сравнительной типологии». Ташкент, 1981. Абдурахимов М.М. Узбекская языковая афористика как объект системы учебных двуязычных словарей (на материале узбекского и русского языков): Автореф. дисс. канд. филол. наук. − Ташкент, 1982, − С. 17.; Хайитов Б.Т. Фразеологические единицы русского языка в двуязычном словаре (нормативно-стилистический аспект): Автореф. дисс. канд. филол. наук. Самарканд, 1989, − С. 26.; Бушуй Т.А. Фразеология русского языка в двуязычном словаре: дисс. канд. филол. наук. Самарканд, 1989, − С. 250.; Турсунова У.Ш. Лингводидактические основы описания многозначных слов в двуязычном учебном словаре (на материале полисемичных глаголов): Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 1985, − С.17.; Каллибекова Г. А. Проблемы учебной лексикографии: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Нукус, 1992, − С.48.

⁶ Сиддикова И.А. Семантизация прилагательных в учебном узбекско-русском синонимическом словаре: Автореферат дисс. канд. филол. наук. Ташкент, 1995, – С.21.

⁷ Бобоева Г.И. Лингвистические принципы семантизации лексических единиц в двуязычном учебном словаре: Дисс. канд. филол. наук. Душанбе, 2007, – С.177.

soʻng oʻquv lugʻatchiligi oʻzbek tilshunosligida yangi bosqichga koʻtarildi⁸. Oʻquv lugʻatlari Z.Rahmatova, Z.Rajabova, G.Mirxanova, Sh.Nabiyevalarning⁹ ishlarining bevosita, B.Doniyorov, S.Normamatov, L.Ne'matova, A.Eshmoʻminov, Oʻ.Xoliyorov, O.Shukurovlarning¹⁰ ishlarining bilvosita obyektiga aylandi.

Tadqiqot mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bogʻliqligi. Dissertatsiya Qarshi davlat universitetining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasi tarkibiga kiruvchi "Oʻzbek tilshunosligining nazariy va amaliy masalalari" mavzusida olib borilayotgan tadqiqotlar doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lugʻatlarida koʻp ma'noli soʻzlarni leksikografik talqin qilishning zamonaviy usullari va lingvodidaktik tamoyillarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

Ikki tilli oʻquv lugʻatlarida koʻp ma'noli soʻz ma'nolarining leksikografik talqini bilan bogʻliq muammolarni yoritish;

Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlarning arxitektonik jihatdan makro-, mikro-, multi-, medio qurilmalarning oʻzaro iyerarxik munosabatiga asoslangan megatizim ekanini asoslash;

Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha korpusga asoslangan ikki tilli lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlash mezonlari va nutqiy hosila ma'nolarni semantizatsiyalash bosqichlarini aniqlash;

Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lugʻatida koʻp ma'noli soʻzlarning nutqiy hosila ma'nolarini farqlashning lingvistik va didaktik asoslarini ishlab chiqish;

Ikki tilli oʻquv lugʻatlarda nutqiy hosila ma'nolarni farqlash, tarjima-izohning haqqoniyligi va tilda mavjudligini tasdiqlash, semantik, sintaktik valentligini oydinlashtirishda illyustrativ havolaning rolini ochib berish;

Oʻzbek tilini oʻrganilayotgan til sifatida talqin qilishga asoslangan oʻzbekchainglizcha lugʻatlarning mazmuni (kontent) va saviyasini oshirish, jahon oʻquv

⁸ Бахриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўкув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истикболлари: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Самарканд, 2020, — Б. 252.

⁹ Рахматова 3.Ҳ. Мактабгача ёшдаги болалар нуткини ўстиришнинг лингвистик асослари. Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Қарши, 2021, — Б.141.; Ражабова 3.И. Ўзбек ўкув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Қарши, 2022, — Б.145.; Mirxanova G.R. Sinonim soʻzlar oʻquv lugʻatining umumiy tuzilishi // "Yosh tadqiqotchi" ilmiy elektron jurnali, Vol. 1 No. 2 (2022), —V.173-178.; Nabiyeva Sh.I. Ortologik oʻquv lugʻatlar taraqqiyoti va muammolar // Til va adabiyot ta'limi. 5-son. Toshkent, 2022, — В. 38-41.

¹⁰ Нормаматов С.Э. Ўзбек луғатчилигининг шаклланиши ва ривожланишида жадид маърифатпарварларининг ўрни. Филол. фан. доктори (DSc) дисс. Тошкент, 2019, — Б. 250.; Дониёров Б.Х. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нуткий муносабати: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. автор. Самарканд, 2020, — Б.69.; Неъматова Л.Ҳ. Мустакиллик даври ўзбек луғатчилигида тил ва маданият муштараклиги муаммоси: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Бухоро, 2021, — Б.252.; Эшмўминов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. Қарши, 2019, — Б.131.; Холиёров Ў.М. Ўзбек тили таълимий корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Термиз, 2021, — Б.147.; Шукуров О.У. Ўзбек тили замонавий ўзлашмаларининг эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талкини масалалари (мустакиллик даври): Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Қарши, 2022, — Б.252.

lugʻatchiligi tajribalarini uygʻunlashtirgan holda lugʻat korpusini takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti sifatida ingliz va oʻzbek tillaridagi koʻp ma'noli soʻzlar tanlangan.

Tadqiqotning predmetini koʻp ma'noli soʻzlarning inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlarda leksikografik talqin qilishning lingvodidaktik asoslari tashkil qiladi.

Tadqiqot usullari. Dissertatsiyada ingliz va oʻzbek tillaridagi polisemantik soʻzlarning semantik tuzilishini tavsiflashda qiyosiy-tarixiy, tavsifiy (sinxron tahlil); kontekstual ma'nolarni farqlashda distributiv, transformatsiya; nutqiy hosila ma'nolar koʻlamini aniqlashda komponent tahlil metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlarning arxitektonik jihatdan makro-, mikro-, multi-, medioqurilmalarning oʻzaro iyerarxik munosabatiga asoslangan megatizm ekani asoslangan;

Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha korpusga asoslangan ikki tilli lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlash mezonlari va nutqiy hosila ma'nolarni semantizatsiyalash bosqichlari aniqlangan;

Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lugʻatida koʻp ma'noli soʻzlarning nutqiy hosila ma'nolarini farqlashning lingvistik va didaktik asoslari ishlab chiqilgan;

Ikki tilli oʻquv lugʻatlarda nutqiy hosila ma'nolarni farqlash, tarjima-izohning haqqoniyligi va tilda mavjudligini tasdiqlash, semantik, sintaktik valentligini oydinlashtirishda illyustrativ havolaning roli ochib berilgan;

Inglizcha-oʻzbekcha oʻquv lugʻatlariga koʻp ma'noli soʻzlarni tanlashda ingliz tilini xorijliklarga oʻrgatishga moʻljallangan xalqaro roʻyxatlar — leksik minimumlar emas, oʻzbek tili milliy xususiyatlari hamda oʻquv metodik ta'minotiga tayanish lozimligi asoslangan;

Oʻzbek tilini oʻrganilayotgan til sifatida talqin qilishga asoslangan oʻzbekchainglizcha lugʻatlarning mazmuni (kontent) va saviyasini oshirish, jahon oʻquv lugʻatchiligi tajribalarini uygʻunlashtirgan holda lugʻat korpusini takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

Inglizcha-oʻzbekcha yoki oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar lugʻatining oʻrganilayotgan ikkinchi tildagi polisemantik soʻzlarni bitta lugʻat maqola tarkibida yigʻish va lingvistik talqin qilish, kontekstual ma'nolarni muhimlik darajasiga koʻra lugʻat mikroqurilmasida joylashuv oʻrinini aniqlash, oʻzbek tilini oʻrganuvchilar uchun moʻljallangan oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar lugʻati kontentini boyitish imkonini berishi ilmiy dalillangan.

Ingliz tili koʻp ma'noli soʻzlarining leksikografik semantizatsiyasini ishlab chiqish ingliz tili qurilishi va oʻzbek tilining oʻzaro aralashuvini hisobga olgan holda kontekstual ma'nolarning koʻp qirrali xususiyatlari tahlili asosida amalga oshirilishi ilmiy asoslangan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi lingvistik tahlil metodologiyasi asosida shakllantirilganligi, muammoning aniq qoʻyilgani, foydalanilgan usul va nazariy ma'lumotlarning ishonchli manbalarga asoslangani va mazkur manbalarning tadqiqot predmetiga mosligi, xulosa va tavsiyalarning amaliyotga joriy etilgani, olingan natijalarning vakolatli tuzilmalar tomonidan tasdiqlangani bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati oʻzbek va ingliz tillarida polisemantik soʻzlarning ifoda imkoniyatlari va hosila ma'nolarning yuzaga kelish yoʻllarini ajratish borasidagi bahs-munozaralar yoritilgani, koʻp ma'noli soʻzlarni leksikografik talqin qilish bilan bogʻliq masalalarga oydinlik kiritilgani, tilshunoslikda polisemiya, oʻquv leksikografiyasi, tarjima nazariyasi boʻyicha tadqiqotlar olib borishda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati koʻp ma'noli soʻz ma'nolarini oʻzlashtirishga yordam beruvchi mashq va topshiriqlar ilova qilingani, ikki tilli lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻz ma'nolari talqinida yoʻl qoʻyiladigan xatolarni bartaraf etishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgani, shuningdek, uzluksiz ta'lim boʻgʻinlarida ingliz, oʻzbek tillarini oʻqitish samaradorligini oshirish, umumiy oʻrta ta'lim maktablarida "ingliz tili", "ona tili" fanlari, oliy oʻquv yurtlarining filologiya yoʻnalishlarida "Hozirgi oʻzbek adabiy tili" fanining leksikologiya, semasiologiya, leksikografiya boʻlimlarini oʻqitishda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lugʻatlarida koʻp ma'noli soʻzlarni leksikografik talqin qilishning zamonaviy usullari va lingvodidaktik tamoyillarini aniqlash jarayonida erishilgan ilmiy natijalar asosida:

inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha korpusga asoslangan ikki tilli lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlash mezonlari va nutqiy hosila ma'nolarni semantizatsiyalash bosqichlarini aniqlashga doir xulosalardan Qarshi davlat universitetida bajarilgan AIF-2/17 raqamli "Oʻzbekiston oliy ta'lim muassasalari oʻquv jarayonini tashkil etishda yangi texnologiyalar" nomli ilmiy-amaliy loyihada foydalanilgan (Qarshi davlat universitetining 2023 yil 17 yanvardagi № 03/151 sonli ma'lumotnomasi). Natijada, ta'lim muassasalari oʻquv jarayonida va shaxslararo muloqotda til birliklarining maqsadli qoʻllanilishi, nutquy va kommunikativ strategiyani oʻquv jarayonida raqamli texnologiyalar asosida samarali qoʻllash, shuningdek, ikki tilli oʻquv lugʻatlarni elektron va onlayn ilovalar orqali oʻrganishni yanada samarali bosqichga koʻtarish asosida leksikografiya masalalarini tahlil qilishda ilmiy hamda amaliy manba boʻlib xizmat qilgan;

inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lugʻatida koʻp ma'noli soʻzlarning nutqiy hosila ma'nolarini farqlashning lingvistik va didaktik asoslarini aniqlash, ikki tilli oʻquv lugʻatlarda nutqiy hosila ma'nolarni farqlash, tarjima-izohning haqqoniyligi va tilda mavjudligini tasdiqlash, semantik, sintaktik valentligini oydinlashtirishda illyustrativ havolaning roli ochib berish boʻyicha qoʻlga kiritilgan xulosalardan Samarqand davlat chet tillar institutida bajarilgan Yevropa Ittifoqining 2016-2018 yillarga moʻljallangan Erasmus+ dastur doirasida amalga

oshirilgan S61624-EPP-l-2015-Uk-EPPkA2-CBHESP-ERASMUS+CBHE JMER: "Oʻzbekistonda oliy ta'lim tizimi jarayonlarini modernizatsiyalash va xalqarolashtirish" nomli ilmiy-amaliy loyihada foydalanilgan (Samarqand davlat chet tillar institutining 2023 yil 19 yanvardagi № 92/30.02.01 ma'lumotnomasi). Natijada, dissertatsiya tahlil masalalariga koʻra oliy ta'lim tizimi jarayonida oʻqitishning jumladan, oʻquv lugʻatlaridan tillarni oʻrganish tizimida qoʻllashning nostandart (kreativ) yechimini topish va uni amaliyotga tatbiq etish masalalarini tahlil qilishda ilmiy hamda amaliy manba boʻlib xizmat qilgan;

inglizcha-oʻzbekcha oʻquv lugʻatlariga koʻp ma'noli soʻzlarni tanlashda oʻzbek tili milliy xususiyatlari hamda oʻquv metodik ta'minotiga tayanish lozimligi, oʻzbek tilini oʻrganilayotgan til sifatida talqin qilishga asoslangan oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlarning mazmuni (kontent) va saviyasini oshirish, jahon oʻquv lugʻatchiligi tajribalarini uygʻunlashtirgan holda lugʻat korpusini takomillashtirishga doir Namangan davlat universitetida bajarilgan S-UZ800-20-IN-106 raqamli "Virtual Workshop on Collaborative Action Research for English Teachers" nomli amaliy loyihada foydalanilgan (Namangan davlat universitetining 2023 yil 7 fevral dagi 73-01 sonli ma'lumotnomasi). Tadqiqot natijalari asosida oʻzbek tilining barcha sohalarda ilm-fan tili sifatida nufuzini oshirish haqidagi targʻibot ishlari mazmuni mukammallashgan, shuningdek, tadqiqotda ilgari surilgan taklif va tavsiyalar, ilmiy yangiliklar asosida dastur va qoʻllanma va oʻquv lugʻatlarini yaratishga, ta'lim hamda madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy ishlarni yanada samarali tashkil qilishga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Tadqiqot natijalari 9 ta ilmiy-amaliy anjumanda, jumladan, 6 ta respublika va 3 ta xalqaro ilmiy-nazariy anjumanlarida aprobatsiyadan oʻtgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha jami 18 ta ilmiy ish chop ettirilgan, jumladan, O'zbekiston Respublikasi OAKning doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 9 ta maqola, jumladan, 5 tasi respublika va 4 tasi xorijiy jurnallarda chop ettirildi.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar roʻyxatidan iborat boʻlib, umumiy hajmi 132 sahifani tashkil qiladi.

DISSERTATSIYANING ASOSIY MAZMUNI

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi va zarurati asoslangan, respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yoʻnalishlariga bogʻliqligi, muammoning oʻrganilganilish darajasi, maqsad va vazifalari, obyekti va predmeti, koʻrsatilgan, ilmiy yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyati ochib berilgan, qoʻlga kiritilgan natijalarining ishonchliligi, joriylanishi, aprobatsiyasi, natijalarning e'lon qilinishi, dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Birinchi bob "Ikki tilli o'quv lug'ati tushunchasi, tarixi va leksikografik talqini muammolari" deb nomlanadi. Bobning "Xorijiy tillarni o'rgatish ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi va ikki tilli o'quv lug'atlarga

ehtiyojning ortishi" deb nomlangan birinchi bandida xorijiy tillarni oʻrganish, oʻzga millatlarning tillariga hurmat bilan qarash asosida, avvalo, muloqot imkoniyatini kengaytirish, dunyo xalqlari bilan muloqotga kirishish, qolaversa, muayyan moddiy yoki ma'naviy manfaatlar yotishi, hayot sur'atlari nihoyatda keskinlashgan bugungi kunda nafaqat zamon bilan hamqadam boʻlish, xorijiy mamlakatlar bilan munosabatlarni mustahkamlash, balki oʻzgalar tilini oʻrganish asosida ona tilimizning xalqaro miqyosdagi oʻrni va nufuzini yuksaltirish, dunyoning taraqqiy etgan boshqa tillari bilan aloqasini rivojlantirish, xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlarimiz, qolaversa, oʻzbek tilini oʻrganish istagida boʻlgan xorijliklarga ona tilimizni zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikativ texnologiyalardan foydalangan holda oson va tez oʻrgatishga yordam beradigan ta'lim vositalarini yaratish uchun ham xorijiy tillarni oʻrganish ijtimoiy zaruratga aylangani bilan asoslanadi.

Dunyo xalqlari azaldan bir-biri bilan muntazam ijtimoiy-siyosiy, madaniy, iqtisodiy aloqada boʻlgan. Tabiiyki, ushbu jarayonda boshqa millatlar bilan ularning tilida erkin muloqot qila oladiganlarga ham, shu muloqotni oʻrgatish vositalariga ham ehtiyoj katta boʻlgan. Shu bois insoniylik jamiyatining ilk davrlaridayoq oʻzga tillarni oʻrganishga ehtiyoj juda yuqori boʻlib, begona tillarni oʻrgatishga koʻmak beruvchi oʻquv vositalarini yaratish zaruratini yuzaga keltirgan. Zero, antik tilshunoslik, aniqrogʻi, leksikografiyaning ilk namunalari ham, ibtidoiy maktablardagi ilk oʻqitish vositalari ham notanish soʻzlar ma'nosini izohlash maqsadida tuzilgan roʻyxatlar — gloss va glossariylar, lugʻat-darsliklar boʻlgani buni tasdiqlaydi¹¹.

Ingliz tilining xalqaro maydondagi rad etib boʻlmas maqomi, kompyuter asrida sun'iy intellektning asosiy muloqot vositasiga aylanishi va, muhimi, dunyo xalqlarining iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayotning turli sohalarida birlashishiga xizmat qilayotgani uni tez va samarali oʻrgatish vositalariga boʻlgan talabni yanada oshirmoqda. Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli lugʻatlar bugungi kunda ikki tomonlama manfaatlar — yosh avlodning zamon bilan hamqadam, barkamol qilib tarbiyalash va oʻzbek tilining xalqaro maqomini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ikki tilli lugʻatlar bir vaqtda ikki muhim vazifa — oʻquvchiga begona tilda yozilgan matnni tushunish va ta'lim oluvchining ona tilidan boshqa tilda muloqot qilishiga yordam berish vazifasini bajaradi. Ushbu vazifalarni toʻla bajarishi uchun lugʻat **har ikki tilda ham tuzilgan** boʻlishi shart.

"Oʻquv lugʻatlari va ilk ikki tilli lugʻatlarning paydo boʻlishi" deb nomlangan ikkinchi bandda oʻquv lugʻati va oʻquv lugʻatchiligi tushunchalarining paydo boʻlishi, shuningdek, ilk lingvistik manbalar lugʻat koʻrinishida, aniqrogʻi, muayyan til egalari uchun tushunarsiz boʻlgan oʻzga til leksik birliklari yoki shu tilga oid qadimiy manbalardagi ma'nosi qiyin soʻzlarni izohlash, xususan, muqaddas kitoblar mazmunini toʻgʻri anglashga xizmat qilish maqsadida tuzilgan ikki tilli lugʻat qoʻllanmalar — oʻquv lugʻatlari shaklida yuzaga kelgani asoslanadi. Xususan, Nippurdagi ibodatxona kutubxonasidan topilgan miloddan avvalgi toʻrt minginchi yilliklarga mansub Qadimgi Mesopotamiyada yashagan mutlaqo boshqa-boshqa tilda

¹¹ Сороколетов Ф. П. Общая и учебная лексикография. – Л.: Изд-во "ЛГУ", 1985, - С. 57.; Бахриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўкув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол.фан. доктори (ДСс) дисс. Самарқанд, 2020, −Б. 252.

gaplashadigan ikki qabila — Shumer va Akkad semitlarining bir-biri bilan muloqot qilishiga moʻljallangan ikki tilli glossariylar zamonaviy ikki tilli oʻquv lugʻatlarining ilk koʻrinishlari edi¹². P.N.Denisov "Lugʻat maqolaning umumiy qurilishi haqida" deb nomlangan maqolasida ibtidoiy maktab qoʻllanmalari — oʻquv lugʻatlari tarixi xususida fikr bildirar ekan: "Ilk til oʻqitish tizimi oʻqituvchining savollari va oʻquvchilarning javobi, bir tildan boshqa tilga tarjima qilish, yozma mashqlarni bajarish va yod olishga asoslangan edi"¹³, degan toʻxtamga kelgan edi. P.N.Denisovning til oʻrgatish amaliyoti — **ta'lim shakli** (oʻqituvchining soʻrashi oʻquvchilarning javob berishi), **maqsadi** (bir tildan boshqa tilga tarjima qilish, til oʻrganish), **oʻqitish uslubi** (yozma mashqlar bajarish va yod olish), **oʻqitish vositalari** (ikki yoki uch tilli lugʻatlar)ga doir ushbu xulosalari bugungi zamonaviy til oʻqitish tizimi talablariga ham toʻla mos keladi.

Jahon o'quv lug'atchiligining ilk nodir namunalari: 1) miloddan avvalgi XXV asrlarga oid ikki tilli shumer glosslari, miloddan avvalgi XIV-XIII asrlarga oid uch tilli shumer-akkad-xett roʻyxatlari, miloddan avvalgi XX asrga oid Xitoy, miloddan avvalgi VIII asrga oid yapon iyeroglif yozuvida bitilgan lugʻat tipidagi roʻyxatlar, vokabulyariylar, II-III asrga tegishli Y.Polluksning "Onomastikon"i, Amarasingxning sanskritcha "Amarakosha" lugʻati; 2) XI-XIII asrlarda Qadimgi Rusda xristianlikning yoyilishi bilan bogʻliq tarzda yuzaga kelgan ilk didaktik ensiklopediya azbukovniklar (alifbo-darsliklar) hamda hozirgi o'quv terminologik lug'atlarning ilk koʻrinishi hisoblangan ikki tilli leksikonlar – Yepifaniy Slavinetskiy va Arseniy Satanovskiylarning "Lotincha leksikon" (1642) va "Slavyancha-lotincha leksikon" (1650)lari; 3) XIV-XVII asrlar oralig'ida yaratilgan ingliz, fransuz va lotin tillarida yaratilgan ilk tarjima lugʻatlari, jumladan, Jeffri Grammatikning 1440-yilda tuzilgan inglizcha-lotincha "Bolalar birinchi ikki tilli lugʻati uchun ("Promptorium parvulorum"), Maturin Kordyerning 1541-yilda Parijda chop etilgan kundalik fransuzcha-lotincha "Bolaning nutqiga lugʻati kommentariylar" ("Commentarius puerorum de quotidiana Sermone"), Charlz Etyenning 1540-yilda Parijda nashr etilgan fransuzcha-lotincha lugʻati "Meva bera oladigan koʻchatlar uchun bog'lar" ("Seminarium, et plantarium fructiferarum praesertim arborum quae post hortos conseri solent"), Robert Etyen va Jon Veronning 1552-yilda nashr etilgan "Yoshlar uchun ixcham lug'at" ("Dictionariolum puerorum, tribus linguis Latina, Anglica & Gallica conscriptum"), Samiel Jonsonning 1747-yilda Londonda nashr etilgan "Ingliz tili lug'ati" ("The plan of a Dictionary of the English Language"); 4) XI-XIII asrlar oralig'ida O'rta Osiyoda yaratilgan ilk lug'at grammatikalar – arabchaturkcha, turkcha-arabcha, XV-XVIII asrlarga mansub forscha-turkcha, turkchaforscha, chigʻatoycha-forscha ikki tilli lugʻatlar, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yaratilgan ruscha-sartcha, sartcha-ruscha, XX asr boshlariga mansub ruschaoʻzbekcha, oʻzbekcha-ruscha lugʻatlarning barchasi ikki tilli lugʻatlar edi. Buni quyidagi davrlashtirilgan jadvalda atroflicha koʻrish mumkin:

¹² Авдиев В.И. История Древнего Востока. Госполитиздат, Ленинград, 1953, — C.136-137.; https://vk.com/doc35528094 464377959?hash=SVjiVjPj32Ee0YYURZjGsPGetM6MEUF2pfXnp0cTfzs

¹³ Денисов П.Н. Об универсальной структуре словарной статьи. – В.кн.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Сост. В.А.Редкин. Русский язык, Москва, 1977, – С.209.

1.1-jadval. **Jahon va oʻzbek oʻquv lugʻatchiligining ilk namunalari**

Davrlar	Gloss va lugʻatlar
miloddan avvalgi XXV asr	ikki tilli shumer glosslari
miloddan avvalgi XIV-XIII asrlar	uch tilli shumer-akkad-xett roʻyxatlari
miloddan avvalgi XX asr	Xitoy iyeroglif yozuvida bitilgan lugʻat
	tipidagi roʻyxatlari, vokabulyariylar
miloddan avvalgi VIII asr	yapon iyeroglif yozuvida bitilgan lugʻat
	tipidagi roʻyxatlar, vokabulyariylar
II-III asrlar	Y.Polluksning "Onomastikon"i,
	Amarasingxning sanskritcha
	"Amarakosha" lugʻati
XI-XIII asrlar	Qadimgi Rusda xristianlikning yoyilishi
	bilan bogʻliq tarzda yuzaga kelgan ilk
	didaktik ensiklopediya – azbukovniklar
	(alifbo-darsliklar) hamda hozirgi oʻquv
	terminologik lugʻatlarning ilk koʻrinishi
	hisoblangan ikki tilli leksikonlar
XIV-XVII asrlar	ingliz, fransuz va lotin tillarida
	yaratilgan ilk tarjima lugʻatlar
XI-XIII asrlar	Oʻrta Osiyoda yaratilgan ilk lugʻat
	grammatikalar – arabcha-turkcha,
	turkcha-arabcha ikki tilli lugʻatlar
XV-XVIII asrlar	forscha-turkcha, turkcha-forscha,
	chigʻatoycha-forscha ikki tilli lugʻatlar
XIX asr oxiri va XX asr boshlari	ruscha-sartcha, sartcha-ruscha ikki tilli
	lugʻatlar
XX asr boshlari	ruscha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-ruscha
	ikki tilli lugʻatlar

Leksikografiyada ikki tilli lugʻat, koʻp tilli lugʻat, tarjima lugʻati terminlari koʻpincha bir ma'noda ishlatiladi. Tarjima lugʻatlarining bugungi avlodi ikki yoki bir necha tilli bo'lishi mumkin. O'zbek o'quv lug'atchiligida ikki tilli lug'at eng ko'p tarqalgan lugʻat turi boʻlib, ayni paytda ingliz, rus, arab, fors, nemis, fransuz tillari negizida yaratilgan bir qancha ikki tilli lugʻatlarni sanab oʻtish mumkin. Boshqa lug'at turlaridan farqlanib muayyan til bo'yicha ikki tilli lug'atlarning ko'plab yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy, yaratilishi lugʻat madaniy, ehtiyojlariga bogʻliq boʻladi. Aniqrogʻi, XI-XIII asrlar oraligʻida yaratilgan Mahmud Koshgʻariyning ilk turkiy ikki tilli turkcha-arabcha izohli lugʻati – "Devonu lugʻotit turk" (XI asr), Mahmud Zamaxshariyning to'rt tilli – arabcha-forscha-o'zbekchamoʻgʻulcha lugʻati – "Muqaddimat ul-adab" (XII asr), turkcha-arabcha, moʻgʻulchaforscha va arabcha-moʻgʻulcha soʻzliklardan tuzilgan "Kitobi-majmu-tarjumoni turki va ajami va mugʻali", turkcha-arabcha grammatik lugʻat "Kitob at-tuhfa az-zakiyatu fi-l-lugʻat-at-turkiya" kabi lugʻatlarning yuzaga kelishi arab xalifaligining rasmiy tili arab tilini, oʻrta asrlarda yaratilgan Tole Imoni Hiraviyning chigʻatoycha-forscha "Badoye ul-lugʻat" (XV asr), chigʻatoycha-turkcha izohli lugʻat "Abushqa" (XVI asr), Muhammad Yoqub Chingiyning oʻzbekcha-forscha "Kelurnoma" lugʻati (XVII asr), Muhammad Rizo Hoksorning arabcha-forscha, oʻzbekcha izohli "Muntahab ul-lugʻot" lugʻati (XVIII asr), Mirzo Maxdiyxonning chigʻatoycha-forscha "Sangloh" lugʻati (XVIII asr), Sulaymon Buxoriyning chigʻatoycha-turkcha "Lugʻati Chigʻatoiy va turki Usmoniy" (XIX asr) kabi koʻp tilli lugʻatlar fors-tojik tilini oʻrgatish va boshqa til egalarining turkiy tilni oʻrganishga boʻlgan ehtiyojini qondirish zarurati bilan yuzaga kelgan edi.

XIX asr oxirlaridan rus tili, keyinchalik nemis, fransuz tili, XX asrning ikkinchi yarimlaridan ingliz tilini oʻrganish zarurati shu tillar negizida yaratilgan ikki tilli lugʻatchilik taraqqiyotiga zamin hozirlagan. Oʻzbek oʻquv lugʻatchiligida yaratilgan ikki tilli lugʻatlarning katta qismini oʻtgan asr boshlaridan oxirlariga qadar ruscha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-ruscha lugʻatlar tashkil qilgan boʻlsa, ayni paytda dunyoning aksariyat tillarida kuzatilgani kabi tarjima lugʻatlarining eng keng tarqalgani inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlardir.

"Koʻp ma'noli soʻzlar va ularni oʻquv lugʻatlarida lingvistik talqin qilish tahliliga bagʻishlangan uchinchi bandda til leksik-semantik muammolari" imkoniyatini yuzaga chiqarishning muhim vositasi hisoblangan koʻp ma'noli so'zlarning tilning doimiy taraqqiyoti nishonasi ekani, til birliklarining turli nutqiy vaziyatlar uchun xoslangan ifoda semalariga egaligi, leksik tizim asosi (yadrosi)ning barqarorligini ta'minlash, bir so'z yordamida bir necha narsa-hodisa, belgi, harakat, holatlarni atash va bu bilan til qurilishining ixchamliligini ta'minlash, tilning badiiytasviriy vositalari hisoblanmish ibora, tasviriy ifoda, idioma kabi turg'un birikmalarning yasalishidagi roli ochib berilgan. Polisemantik leksemaning lison-nutq bo'linishi nuqtai nazaridan tahlili amalga oshirilgan. Shu nuqtai nazardan tilshunoslikda semalarning ma'no xususiyati, darajasiga ko'ra turlari: 1) atash (denotativ) sema; 2) ifoda (tasvir, qo'shimcha ma'no, konnotativ) sema; 3) vazifa (funksional) semalarga izoh berilgan. Bir sememali va ko'p sememali leksemalar nutqda koʻp ma'noli soʻzlar sifatida yuzaga chiqadi, ya'ni nutqda leksema sememasining koʻrinishlari beriladi. Barqaror butunliklarning nutqiy koʻrinishlari, xillari esa cheksizdir¹⁴. Bir ma'noli (monosemantik) so'zlardan farqlanib, ko'p ma'noli (polisemantik) so'zlarda leksemaning nomlanayotgan narsa, predmet, belgi bilan munosabatiga koʻra oʻz (atash, bosh, asl, toʻgʻri, motivlashmagan) ma'no va koʻchma (kontekstual ma'no, hosila ma'no, motivlashgan) ma'nolar farqlanadi.

Nutqda hosila ma'no yuzaga kelishining ekstralingvistik va intralingvistik omillar bilan bogʻliq bir necha yoʻllari farqlanadi. Leksik ma'no taraqqiyoti, koʻp ma'nolilik va hosila ma'noning yuzaga kelish yoʻllari Herman Pauldan (1880) to hozirgi kunga qadar tilshunoslikda koʻplab tadqiqotlar uchun tadqiq manbai boʻlgan boʻlsa-da, oʻzbek tilshunosligida ham hozirga qadar koʻchma ma'no hosil boʻlish

¹⁴ Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – O'qituvchi, Toshkent, 1995, – B.72.

yoʻllari masalasi bir qancha bahs, munozaralarga sabab boʻlgan va bu soʻnggi yillarda bajarilgan qator ishlarda qayta-qayta tahlilga tortilgan.

Lugʻatchilik paydo boʻlibdiki, koʻp ma'noli soʻzlarni lugʻatlarda lingvistik talqin qilish tilshunoslarning diqqat markazida boʻlgan. Jumladan, ilk turkiy lugʻat "Devonu lugʻotit turk"da Mahmud Koshgʻariy nom koʻchishining deyarli barcha yoʻllari, xususan, metafora, metonimiya, sinekdoxa asosida yuzaga kelgan hosila ma'nolar izohini nazardan chetda qoldirmaydi. "Chunonchi, har bir tinch va barqaror, turgʻun, qimirlamaydigan narsa **amul** leksemasi bilan atalgan. Shunga koʻra yumshoq fe'lli yuvosh kishilar ham amul deyilgan (I, 104)" Shuningdek, lugʻatda metonimiya asosida hosil boʻlgan koʻchma ma'nolar izohini ham uchratish mumkin: **ala** – pes, ola tanli odam. *Oq-qora rangli otga ala at deydilar. Bʻg xanqa ala boldi* – bek xonga qarshi chiqdi, xonning dushmani boʻldi, xonning dushmani bilan topishdi. **a:j** – oy, oʻn toʻrt kunlik oy. *Tolun a:j deyiladi.* **a:j** – oy; 30 kundan iborat boʻlgan vaqt, muddat¹⁶.

Ikki tilli lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻzlarni leksikografik talqin qilish bilan bogʻliq qator muammolar ham borki, ularning asosiylari sifatida sof nutqiy yoki lisoniylashgan koʻchma ma'noni farqlash, talqinda diaxron emas, sinxron aspektda yondashish, koʻp ma'nolilik va shakldoshlikni farqlash, hosila ma'nolarning lugʻat maqola tarkibida joylashish tartibini belgilash, mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, illyustrativ misollar toʻplash va boshqalarni sanab oʻtish mumkin.

Ikkinchi bob "Ko'p ma'noli so'zlarni inglizcha-o'zbekcha, o'zbekchainglizcha o'quy lug'atlarida berishning leksikografik asoslari" bagʻishlanadi. Ikki tilli lugʻat ichki uzvlarga ega megasistema boʻlib, arxitektonik tarkibiga koʻra mega, makro, mikro-, multi-, medioqurilmalardan tashkil topadi. Megastruktura – lugʻatning tarkibiga lugʻat muqovasi va nomidan tortib, kirish qismi, korpus, ilovalargacha toʻliq qamrab oladigan tayanch tuzilma (ramochnaya struktura)sidir. **Makrostruktura** – lugʻat yadrosi hisoblanib, lugʻat maqolalar toʻplami (lugʻat korpusi, soʻzlik)dan tashkil topadi. U lugʻat birliklari – lemmalarning lugʻatda joylashish tartibini belgilaydi. **Mikrostruktura** – lugʻat maqola, unda bosh so'z va uning semantizatsiyasi, pometalar (teg) va havolalarga asoslanadi. Mikrostruktura lugʻat maqola tuzilishini aks ettiradi. Multistruktura – lugʻat maqola (entry)ning tarkibiy qismi. Bosh so'z, grammatik va fonetik pometalar, lugʻaviy ma'nosi, semantizatsiyasi, illyustrativ havola va boshqa qismlar. Mediostruktura – ideografik va elektron oʻquv lugʻatlar qurilishiga xos boʻlib, umumiy lugʻat materialiga hajman ixchamlikka erishish maqsadida ilova qilingan gismlar.

Ikki tilli lugʻatlarning megatizimi arxitektonik tarkibiga koʻra quyidagi jadvalda batafsil izohlanadi:

Mutallibov. Fan, Toshkent, 1960, – B.110.

Dadaboyev H. "Devoni lugʻatit turk" asarida polisemiyaning ifodalanishi. № 2, Tyrkologiya, 2018, – B. 32-37.
 M. Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. Turkiy soʻzlar devoni. 3 jildlik. 1-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: S.

Ikki tilli lugʻatlarning megatizimi

Tushuncha	Izoh
	lugʻatning tarkibiga lugʻat muqovasi va
Megastruktura	nomidan tortib, kirish qismi, korpus
	ilovalargacha toʻliq qamrab oladigan
	tayanch tuzilmasidir
	lugʻat yadrosi hisoblanib, lugʻat
Makrostruktura	maqolalar toʻplami (lugʻat korpusi,
	soʻzlik) dan tashkil topadi
	lugʻat maqola, unda bosh soʻz va uning
Mikrostruktura	semantizatsiyasi, pometalar (teg) va
	havolalarga asoslanadi, lugʻat maqola
	tuzilishini aks ettiradi
	lug'at maqola (entry)ning tarkibiy
Multistruktura	qismi. Bosh soʻz, grammatik va fonetik
	pometalar, lugʻaviy ma'nosi,
	semantizatsiyasi, illyustrativ havola va
	boshqa qismlar
	ideografik va elektron oʻquv lugʻatlar
Mediostruktura	qurilishiga xos boʻlib, umumiy lugʻat
	materialiga hajman ixchamlikka erishish
	maqsadida ilova qilingan qismlar.

Zamonaviy ikki tilli lugʻatlar megatuzilishi tahlili shuni koʻrsatadiki, koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻati megaqurilmasi ham barcha lugʻatlarga xos boʻlgan tarkibiy qismlar bilan birga lugʻat xususiyatidan kelib chiqib kiritilgan qismlar, ya'ni koʻp ma'noli soʻzlar lugʻatni xarakterlaydigan maxsus qismlarga ham ega. Ushbu qismlar turli tillarda turlicha terminlar bilan yuritiladi. Ularning aksariyati bir tildan ikkinchi tilga kalka asosida yasalgan analogi yoki muqobili bilan sinonimlik hosil qiladi va parallel ishlatiladi. Masalan, **shartli qisqartmalar roʻyxati** – symbols, contractions, list of abbreviations; **kirish maqola** – muqaddima, soʻzboshi, tuzuvchilardan, introduction, foreword, front matter, preface; **lugʻat korpusi** – soʻzlik, corpus, the body of the dictionary, middle matter, body matter, names; **ilova** – supplements, back matter; **oʻquv-uslubiy qurilma** – tushuntirish qismi, lugʻat bilan ishlash boʻyicha koʻrsatma, About this book; "Lugʻatdan qanday foydalaniladi?", "User's Manual", "Key to dictionary entries", "How to use the dictionary?" kabi.

Koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatlarining maxsus tarkibiy qismlarini quyidagi jadvalda koʻrish mumkin:

Koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatlarining maxsus tarkibiy qismlari

Tarkibiy qismlar	Izoh
shartli qisqartmalar roʻyxati	symbols, contractions, list of
	abbreviations
kirish maqola	muqaddima, soʻzboshi, tuzuvchilardan,
	introduction, foreword, front matter,
	preface
lugʻat korpusi	soʻzlik, corpus, the body of the
	dictionary, middle matter, body matter,
	names
ilova	supplements, back matter
oʻquv-uslubiy qurilma	tushuntirish qismi, lugʻat bilan ishlash
	boʻyicha koʻrsatma, About this book;
	"Lugʻatdan qanday foydalaniladi?",
	"User's Manual", "Key to dictionary
	entries", "How to use the dictionary?"

Shuni ham aytib oʻtish kerakki, lugʻatga doir ilmiy-ommabop materiallar, grammatik qoidalar, bibliografiya kabi bir qator komponentlarning lugʻat megaqurilmasida joylashuv oʻrni qat'iy emas. Ushbu ma'lumotlar turli lugʻatlarda kirish qismida ham, oʻquv metodik kompleks tarkibida ham, ilovada joylashishi mumkin. Aksariyat tadqiqotchilar, jumladan, M.S.Kovaleva lugʻat strukturasida majburiy va ixtiyoriy komponentlarni ajratadi¹⁷.

Jahon oʻquv leksikografiyasining zamonaviy leksikografik konsepsiyalariga asosida tuzilgan ikki tilli lugʻatlar megaqurilmasi tahliliga tayanib tuzilajak inglizchaoʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizga koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻati tarkibiy qismlari va ushbu qismlarning lugʻat tarkibida oʻzaro joylashuvini keltiramiz:

1. Tashkiliy qism:

- 1.1. Lugʻatning muqova jildi va nomlanishi (titul varagʻi)
- 1.2. Lugʻat annotatsiyasi (kelishuv varagʻi).
- 2. Kirish maqola.
- 3. Oʻquv-uslubiy qurilma.
- 4. Shartli qisqartmalar va qoʻshimcha ma'lumotlar
- 4.1. Kontekstual ma'nolar izohi uchun illyustratsiyalar olingan manbalar ro'yxati.
 - 4.2. Shartli qisqartmalar roʻyxati.
 - 4.3. Lugʻatda qoʻllangan transkripsion belgilar sharhi.
 - 5. Lugʻat korpusi.
 - 6. Ilovalar.

¹⁷ Ковалева М.С. Особенности состава и организации мегаструктуры английского антропонимического словаря//Фундаментальные исследования. №12-2. 2014, — C.425-428.; URL: https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=36246

- 6.1. Noto'g'ri fe'llar ro'yxati.
- 6.2. Geografik nomlar ro'yxati.
- 6.3. Qisqartma soʻzlar roʻyxati.

Ikkinchi band "Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlash mezonlari" tahliliga bagʻishlanadi. Inglizcha-oʻzbekcha lugʻatlar tahlili shuni koʻrsatadiki, mavjud lugʻatlarning soʻzligi deyarli bir xil. Ularga soʻz tanlashda qaysi mezonga tayanilgan? Aksariyat ingliz tili negizida yaratilgan lugʻatlar soʻzligi xalqaro ingliz tilini oʻqitish metodikasi va lingvodidaktikasi doirasida tuzilgan leksik minimumlarga (word lists) asoslangan boʻlib, mazkur minimumlar dunyoning bir necha tillarida ikki yoki koʻp tilli lugʻatlar uchun tayanch roʻyxat (baza) boʻlib xizmat qiladi. Shu sababli nafaqat oʻzbek tilida tuzilgan inglizcha-oʻzbekcha lugʻatlar, balki dunyo tillarining aksariyatida ingliz tili negizida tuzilgan tarjima lugʻatlari korpusining "oʻng" qismi — soʻzligi ayrim farqlarni hisobga olmaganda deyarli bir xil boʻladi.

Lugʻatga soʻz tanlash, albatta, lugʻat turidan kelib chiqadi. V.V.Dubichinskiy oʻquv lugʻati uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlashning obyektiv mezonlari hali mavjud emasligini ta'kidlaydi. Ikki tilli lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlashda lugʻat birligining foydalanuvchisi mansub ta'lim bosqichi oʻquv-me'yoriy hujjatlarida mavjudligi, oʻquv maqsadiga mosligi, ta'lim jarayoniga aloqador ekani; tilning barcha sath birliklari — fonema, morfema, leksema, soʻzshakllar, turgʻun birikmalar, sintaksemalar ham lugʻat soʻzligidan joy olishi; koʻp ma'noli soʻzning ma'lum bir til jamiyatidagi funksional qiymati — qoʻllanish darajasi, chastotasi; muayyan turkumga xos koʻp ma'noli soʻzlarni va barcha turkumga mansub boʻlgan polisemantizmlarni qamrab olishi; polisemiya va omonimiya munosabatini farqlashi, ya'ni polisemiya lugʻat mikroqurilmasining tarkibiy qismi hisoblansa, omonimiya makrostruktura obyekti boʻlib, unga soʻz tanlash muammosi doirasida qaralishi bilan bogʻliq mezonlar yetakchilik qiladi.

Navbatdagi band "Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatida lugʻat maqola va uning tarkibiy qismlari" tahliliga bagʻishlanadi. Ikki tilli lugʻatlarda oʻrganilayotgan til birligining leksik-semantik xususiyatlari, ma'no nozikliklari, semantik imkoniyatlarini ochib berishda lugʻat mikroqurilmasi — lugʻat maqola muhim rol oʻynaydi.

Lugʻat maqola (entry, entry structure) izoh tipidagi lugʻatlarning eng muhim tayanch komponenti boʻlib, bosh soʻz va uning izohidan tashkil topadi¹⁸. Inglizchaoʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha ikki tilli lugʻatlarda lugʻat maqolaning kompozitsion
jihatdan sodda va murakkab koʻrinishlari farqlanadi. Sodda, ya'ni minimal qamrovli
lugʻat maqola bosh soʻzning semantik kalkaga asoslangan tarjimasi yoki muqobilidan
iborat boʻladi. Masalan: **powder** ['paodə] n 1) kukun; 2) upa; 3) porox, miltiqdori¹⁹

ibora. "BAYOZ" nashriyoti, Toshkent, 2013, - B. 507.

_

 $^{^{18}}$ Денисов П.Н. Об универсальной структуре словарной статьи. - В сб.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Русский язык, Москва, 1977, — С. 205-226. 19 Bo'tayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-o'zbekcha lug'at: 50 000 so'z va

Murakkab qurilishli lugʻat maqola bir necha komponetlarning oʻzaro ichki munosabatidan tashkil topgan mikrotizim hisoblanadi. U ikki asosiy komponent – bosh so'z hududi va tarjima-izoh hududidan tashkil topadi:

Condition $[k \ni n' di](i) n$

- 1. holat state. Keep your car exterior condition in good condition. Поддержите внешний вид своей машины в хорошем состоянии. Mashinangizning tashqi koʻrinishini yaxshi holatda saqlang.
- 2. shart, talab provision. You have to live there as a condition of you job. Вы получите работу при условии, что вы там проживаете. Ishingizning talabi sababli bu yerda yashashingiz kerak.
- **3. sharoit** *circumstances*. They live in the appalling condition. Они живут в ужасных условиях. Ular juda yomon sharoitlarda yashaydilar.
- **4. jismoniy holat** *state of forms*. The sportsman is now out of condition. Этот спортсмен сейчас не в форме. Bu sportchi hozirda yaxshi jismoniy holatda emas.
- 5. tarbiyalamoq, ulgʻaytirmoq train/ bring up. Young people had been conditioned to respect the older generation. Молодежь приучена к уважению старших. kattalarni hurmat qilish ruhida tarbiyalanganlar²⁰.

Bosh so'z hududida vokabulaning adabiy til uchun me'yoriy deb qabul qilingan ortologik shakli, imlosi va fonetik xarakteristikasi berilgan:

Condition [kənˈdɪʃ(ə)n]

Tarjima-izoh hududida:

- dastlab polisemantik soʻzning rus tilida ifolaydigan hosila ma'nolari qora galin harflar bilan tartib bilan keltiriladi: holat, shart, talab, jismoniy holat, tarbivalamoq, ulgʻaytirmoq;
- keyin har bir hosila ma'noning inglizcha tarjimasi ham qora qalin yotiq (kursiv) harflar bilan beriladi: state, provision, circumstances, state of forms, train/ bring up;
- navbatdagi qism ushbu soʻzga keltirilgan inglizcha illyustatsiyadan tashkil topadi: Keep your car exterior condition in good condition. You have to live there as a condition of you job. They live in appalling condition. The sportsman is now out of condition. Young people had been conditioned to respect the older generation;

²⁰ Литвинов П.П. Англо-русский словарь многозначных слов / English-Russian Polysemantic Words Dictionary. БАКО, Москва, 2005, - С. 336.

oxirgi boʻlim inglizcha illyustratsiyaning oʻzbekcha tarjimasidan iborat boʻladi:

Mashinangizning tashqi koʻrinishini yaxshi holatda saqlang. Siz bu ishni shu yerga kelib yashash sharti bilan qoʻlga kiritishingiz mumkin. Ular juda yomon sharoitlarda yashaydilar. Bu sportchi hozirda yaxshi jismoniy holatda emas. Yoshlar kattalarni hurmat qilish ruhida tarbiyalanganlar.

Bosh soʻzni leksikografik semantizatsiyalashda leksikografik pometalar (label, the glosses) ham muhim rol o'ynaydi. Pometa lug'atda foydalanuvchiga qo'shimcha ma'lumot berish maqsadida qo'llangan muayyan so'z yoki birikmaning shartli qisqartmasi bo'lib, izohlanayotgan til birligining turkumi, fonetik sharhi, morfologik shakli, etimologiyasi, uslubiga doir ma'lumotlarga ishora qiladi . Pometa lug'at turi, tili va maqsadidan kelib chiqib turlicha boʻlishi mumkin. Xususan, V.V.Dubichinskiy va L.P.Stupin pometaning faqat toʻrtta turini – status label, regional label, functional label, subject labelни ajratadi. Fonetik sharhni u lugʻat maqolaning alohida komponenti deb olsa, V.P.Berkov esa uni pometaga kiritadi. Koʻp ma'noli soʻzlarning ikki tilli oʻquv lugʻatida pometalarning, asosan, quyidagi koʻrinishlari uchraydi: 1) fonetik pometalar (transkripsiya); 2) грамматик пометалар (сўз туркуми: a. (adjective / sifat), adv. (adverb / ravish), n. (noun / ot), v. (verb / fe'l); lugʻaviy-mazmuniy guruhi: num. card. (numeral cardinal / sanoq son), num. ord. (numeral ordinal / tartib son); morfologik shakliga ishora quluvchi: imp. (imperative / buyruq mayli), inf. (infinitive / infinitiv), pass. (passive / majhul nisbat); sintaktik pometalar: attr. (attributive / aniqlovchi), predic. (predicative / qo'shma kesimning ot qismi).

Illyustrativ misol — lugʻat maqolaning tarjima-izoh qismida taqdim etilgan barcha ma'lumotlarning didaktik talablarga muvofiqligi, lugʻatga qoʻyilgan lingvistik va didaktik mezonlarga mos kelishi, frazeologik ma'no, ya'ni izohning toʻgʻri va aniqligini tasdiqlash maqsadida keltirilgan asos²¹. Leksemaning bir-biridan ancha uzoqlashgan ifoda semalari, mustaqil semantik imkoniyatlarini ochib berishda ham, uni shakldoshlikdan farqlashda ham illyustratsiyaning roli muhim.

Ikki tilli lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻzlarga oid lugʻat maqola quyidagi mikroqurilmadan tashkil topadi:

I. Bosh so'z talqiniga oid hudud:

- 1) bosh so's (main, entry, entry word, catch word, headword,)ning orfografik shakli.
- 2) fonetik xarakteristikasi transkripsiyasi (keys to the transcription);
- 3) grammatik xarakteristikasi soʻz turkumi, grammatik shakli bilan bogʻliq pometalar (functional label).

II. Tarjima-izoh hududi:

- 1) bosh so'zning tarjimadagi muqobili (sense, meaning of the word);
- 2) har bir hosila ma'noning tarjimadagi muqobili va izohi (*the lexicographic definition*): a) so'zning qo'llanish sohasi, makon va zamonga ko'ra chegarasi

²¹ Ражабова З.И. Ўзбек ўкув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Қарши, 2022, — Б.87.

haqidagi pometalar (*status label, regional label, subject label*); b) sinonimlari (zarur hollarda); v) birikuvchilari, sintaktik valentligi (*cross reference*); g) etimologik sharh; d) illyustrativ asos (*verbal illustration, quotation, the examplification*), e) manbaga havolalar.

Uchinchi bob "O'zbekcha-inglizcha, inglizcha-o'zbekcha o'quv lug'atida kontekstual ma'nolarni talqin qilishning lingvistik va didaktik asoslari" deb "Inglizcha-o'zbekcha va o'zbekcha-inglizcha o'quv nomlanadi. Birinchi band lugʻatlarida koʻp ma'noli soʻz ma'nolarini farqlash muammolari'' tahliliga lug'atlarda koʻp ma'noli so'zlarning Maviud leksikografik semantizatsiyasi zamonaviy o'quv leksikografiyasining innovatsion konsepsiyalariga to'la mos kelmaydi. Aniqrog'i, polisemantik so'zning denotativ va konnotativ ma'nolari – leksemaning atash semasi va ifoda, vazifa semalari farqlanmaydi. Bosh ma'no – leksemaning atash semasini to'g'ri aniqlab olish, kontekstual ma'nolar sharhida xatolikka kam yoʻl qoʻyishga olib keladi. Masalan:

Koʻrinib turibdiki, lugʻat maqolada *drop* leksemasi arab raqami bilan 1. va 2. tarzida ajratilgan, birinchisiga *n* pometasi qoʻyilgan. Demak, u ot. Tarjima izoh bu belgiga toʻgʻri keladi – tomchi. Keyin uning ma'nolari izohlangan va har biriga soʻz birikmasi tarzida illyustratsiya keltirilgan: 1) tomchi; *a* ~ *of rain* yomgʻir tomchisi; 2) bir tomchi; qultum, ozgina; *a* ~ *of tea* bir qultum choy; 3) *pl tib*. tomchilar; 4) obaki; *chocolate* ~*s* shokoladga belangan obaki; 5) tushish, pasayish; *a great* ~*in prices* (*temperature*) narxlarning (haroratning) keskin tushishi tarzida. Keyin 2 raqami bilan izoh davom etgan.

Ikki tilli lugʻatda koʻp ma'noli soʻzlar semantizatsiyasi bilan bogʻliq yana bir muhim muammo – koʻp ma'nolilik, ya'ni polisemiya va shakldoshlik – omonimiyani farqlash bilan bogʻliq. Masalan, inglizcha blitz leksemasi lugʻatda quyidagicha izohlanadi:

²² Bo'tayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-o'zbekcha lug'at: 50 000 so'z va ibora. "BAYOZ" nashriyoti Toshkent, 2013, – B. 219.

blitz [blits] **1.** n nem. 1) kutilmagan, nogahon (hujum); **2.** v bombardimon qilmoq²³.

E'tibor qilinsa, 1-ma'no talqinida *noun* (*n*) pometasi, 2-ma'no talqiniga *verb* (*v*) pometasi qoʻyilgan. Ammo izohda berilgan soʻzlar *kutilmagan* – sifatdosh, *nogahon* – ravish turkumiga mansub. *Bombardimon qilmoq* – fe'l. Demak, talqinda tushunarsizlik mavjud. Ma'lumki, koʻp ma'nolilik har doim bir turkum doirasida kuzatiladi. Ya'ni biri ot yoki sifat, biri fe'l boʻlmaydi. Blitz – ingliz tilida polisemantik soʻzmi yoki omonim soʻz? Lugʻatda berilish tartibiga koʻra u koʻp ma'noli soʻz. Izohga koʻra shakldosh soʻz. Oʻrganishlarimiz asosida *blitz* soʻzini inglizcha-oʻzbekcha koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatida quyidagicha talqin qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

I. blitz [blɪts] *noun nem.* blitz – chaqmoq, yashin. 1. tezkor harakat; 2. kutilmagan zarba, bombardimon, havo hujumi; **3.** fotografiyada suratga olish jarayonida yarq etib qisqa yorugʻlik chiqaruvchi qurilma; **4.** shaxmat, shashka kabi oʻyinlarda vaqt chegaralanadigan tezkor oʻyin turi; **5.** Ikkinchi jahon urushi davrida Buyuk Britaniyani bombardimon qilish kampaniyasi nomi; **6.** Xalqaro lazer dalnometriyasi tomonidan boshqariladigan mikrosputnik nomi; **7.** stol oʻyini turi

II. blitz [blits] verb. *nem* blitzkrieg — yashin chaqnashi, chaqmoq urishi. 1. hujumga oʻtmoq, bombardimon qilmoq, vayron qilmoq, zabt etmoq; 2. shiddatli, yashin tezligida harakatlanmoq; 3. kutilmagan zarba; 4. yashin tezligidagi urush.

Shuningdek, inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻzlarni semantizatsiyalashda individual nutqiy ma'nolar va hosila ma'nolarning alohida ajratilishi, ya'ni bir-biriga juda yaqin boʻlgan nutqiy ma'nolarning, okkazional ma'nolarning lugʻatda mustaqil hosila ma'no sifatida alohida berilishi bilan bogʻliq. Masalan, *case* leksemasi talqinida kontekstual ma'nolar sirasida semantik jihatdan juda yaqin boʻlgan — *chamadon*, *quti* ma'nolarining alohida ajratilishi, terminlarning berilishi (yur. sud ishi) ham hosila ma'nolar va nutqiy ma'nolarni ajratishda murakkablikni keltirib chiqargan.

case [keis] 1. n 1) hodisa, voqea; 2) yur. sud ishi; 3) chamadon; 4) quti; 5) gram. kelishik; 2. v qutiga jovlashtirmoq.

"Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatida bosh va hosila ma'nolar semantizatsiyasi"ga bagʻishlangan bandda ikki tilli lugʻatlar tuzishdagi eng murakkab vazifa — bu soʻzning tarjima muqobilini topish, ma'nosini izohlash, unga asos keltirish xususida soʻz boradi. Oʻquv lugʻatida hosila ma'nolar semantizatsiyasida polisemantik soʻzning birikuvchilari — semantik valentligi muhim rol oʻynaydi. Masalan, nightshade leksemasining nutqiy qurshovda voqelanishi bilan bogʻliq birikuvchilariga black ~ qora ituzum; deadly ~ uyqu karaxtligi kabilarning keltirilishi mavhumlikni keltirib chiqargan: **nightshade** [ˈnaɪtfeɪd] n bot. ituzum; **black** ~ qora ituzum; **deadly** ~ uyqu karaxtligi²4. deadly nightshadening uyqu karaxtligi tarzida izohlanishi har qanday foydalanuvchi uchun tushunarsiz.

²³ Boʻtayev Sh. Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻat (80000 soʻz). "Oʻqituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013, – B. 93.

 $^{^{24}}$ Bo'tayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-o'zbekcha lug'at: 50 000 so'z va ibora. "BAYOZ" nashriyoti. Toshkent, 2013, - B.456.

Мапbalarda keltirilishicha, deadly nightshade ituzumning atropa belladonna, паслен смертоносный, смертельный паслен nomlari bilan yuritiluvchi maxsus turi. Nomidan koʻrinib turibdiki, deadly nightshade (oʻlik tungi soya) oʻta zaharli, biroq oʻrmon hayvonlari uni iste'mol qiladi, tibbiyotda dorivor xususiyatlaridan foydalaniladi. Mazkur terminni oʻzbekcha oʻlim sharpasi deb tarjima qilish maqsadga muvofiq. Lugʻatda uyqu karaxtligi izohining paydo boʻlishi ushbu soʻzning semantik taraqqiyoti — atoqli otga aylanishi bilan bogʻliq. Masalan, mashhur Wiki Gamer Escape elektron oʻyinining xavfli zonalariga nom boʻlib koʻchgani va boshqalar sabab boʻlgan. Lugʻat mualliflar semantizatsiyaga shu nuqtai nazardan yondashgan. Demak, nightshade polisemantik soʻz emas. Uni lugʻatda quyidagicha izohlash tavsiya etiladi:

nightshade ['naitfeid] n bot. ituzum; **black** ~ qora ituzum; **deadly** ~ ituzumning xavfli navi nomi.

Ikki tilli lugʻatlarda polisemantik soʻzning quyidagi lisoniylashmagan nutqiy koʻchma ma'nolariga izoh berish talab etilmaydi: 1) ijodkorlar tomonidan poetik maqsadda qoʻllangan, adabiy tilda uchramaydigan nutqiy ma'nolar; 2) ayrim ilmiy asarlarda vaziyat taqozosiga koʻra shartli ravishda ishlatilgan koʻchma ma'nolar; 3) qoʻllanishi chegaralangan terminologik ma'nolar; 4) tor doirada ishlatiladigan dialektal ma'nolar; 5) tarixiy yoki ijtimoiy, siyosiy eskirgan, arxaik ma'nolar; 6) faqat soʻzlashuv nutqida uchraydigan yoki ijtimoiy chegaralangan jargon, sleng, vulgarizm, varvarizm sifatida qoʻllanadigan ma'nolar.

Uchinchi band "Inglizcha-o'zbekcha, o'zbekcha-inglizcha ko'p ma'noli so'zlar oʻquv lugʻatida oʻquv-metodik qurilma va mashq-ilovani shakllantirishning lingvodidaktik asoslari" deb nomlanadi. Lugʻat uchun har bir detalni tanlashda didaktik nuqtai nazardan yondashmoq lozim. Bu, ayniqsa, lugʻatning metodik bo'limlari – o'quv-uslubiy kompleks va mashq-ilovalarni tayyorlash ishiga jiddiy qarashni talab etadi. Lugʻat mualliflari bu qismlarni yozishda faqat lingvist emas, metodist, pedagog, psixolog sifatida harakat qiladi. Mashq va topshiriqlar tizimini shakllantirishda o'quvchining polisemantik so'z ma'nolarini eslab qolishi, mavzuni oʻzlashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan topshiriqlarga keng oʻrin beriladi. Buning uchun rus tili orqali yoki toʻgʻridan-toʻgʻri ingliz tilidan oʻzlashgan inglizchi so'zlar ro'yxati keltirilib, uning asl manbai, etimologiyasiga doir ma'lumotlar keltirilishi va semantik taraqqiyot qaysi tilda yuz berganini aniqlash bo'yicha topshiriqlar tizimi ilova qilinishi mumkin. Bunda polisemantik etimologiyasi – semantik taraqqiyot asli qaysi tilda yuz bergani aniqlanadi. Shuningdek, lugʻatga oʻzbekcha va inglizcha polisemantik soʻzlar roʻyxatini ilova qilish hamda eksperimental tekshirishlar orqali ularning ingliz tilidagi qaysi ma'nolarining o'zbek tilida, o'zbek tilidagi ma'nolarning ingliz tilida muqobili mavjud emasligini aniqlash va jadval tarzida alifbo tartibida berish koʻp ma'noli soʻzlarning ma'nolarini amaliy oʻzlashtirish samaradorligini yanada oshiradi.

Oʻquv-metodik qurilma foydalanuvchining lugʻat bilan muloqot qilishga oʻrgatishga doir koʻrsatmalar toʻplami boʻlib, unda lugʻatning tuzilishi, ish tartibi, semantizatsiya bilan bogʻliq jarayonlar, lugʻatda qoʻllangan pometalar, leksikografik

simvolika haqida ma'lumot beriladi. Lugʻat ustida ishlashga doir qoidalar sodda shaklda taqdim etiladi va har bir koʻrsatma, qoidaga lugʻatdan misol keltiriladi.

XULOSA

- 1. Ilk lugʻatlar sof ta'limiy maqsadda tuzilgan lugʻat-qoʻllanmalar boʻlib, asosan, ikki tilli boʻlgan. Xususan, turkiy (oʻzbek) lugʻatchilik ham ikki tilli lugʻatlar negizida shakllangan. Lugʻatchilikning boshlanishi oʻquv lugʻatlari bilan bogʻlansa, oʻquv lugʻatchiligining paydo boʻlishi ikki tilli lugʻatlarga borib taqaladi.
- 2. Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlar arxitektonik tarkibiga koʻra makro-, mikro-, multi-, medioqurilmalarning oʻzaro iyerarxik munosabatiga asoslangan megatizim hisoblanadi.
- 3. Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha korpusga asoslangan ikki tilli lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlashda xronologik (polisemiyaga tarixiy nuqtai nazardan yondashish), ortologik (adabiy tilning joriy me'yorlari nuqtai nazaridan yondashish), funksional-uslubiy (polisemantik soʻz ma'nolarini farqlash, yozma nutqning turli uslublariga munosabati jihatidan yondashish) mezonlar yetakchilik qiladi.
- 4. Ikki tilli lugʻatlar mikroqurilmasi qismlarining barchasi bir xil muhimlikka ega emas. Ular ichida **majburiy** (bosh soʻzning tarjimadagi muqobili, hosila ma'nolarning tarjimadagi ekvivalenti, transkripsiyaga asoslangan fonetik pometa, grammatik pometalar, bosh va koʻchma ma'nolar izohiga illyustrativ misollar) va **ixtiyoriy** fakultativ qismlar (etimologik ma'lumot, manbaga havola) farqlanadi.
- 5. Aksariyat inglizcha-oʻzbekcha lugʻatlar boshqa tilda yaratilgan shu nomli lugʻatlar bazasida tuzilgan boʻlib, polisemantik soʻzlar semantizatsiyasida ham oʻzga til andozalaridan foydalanish ustunlik qiladi. Koʻp ma'nolilik milliy hodisa boʻlgani sababli mazkur lugʻatlarda kontekstual ma'nolar talqinida nomutanosiblik yuzaga kelgan. Bu esa hodisaga ta'lim oluvchining ikkinchi tilni oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklarini hisobga olgan holda ingliz va oʻzbek tilidagi koʻp ma'noli soʻzlarning ma'nolarini talqin qilishning lingvistik va metodik asoslarini aniqlash zaruratini yuzaga keltirgan.
- 6. Oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlar oʻzbek tilida sanoqli boʻlib, ular megaqurilishiga koʻra ham, korpusiga koʻra ham, mazmunan ham u qadar mukammal emas. Bunday lugʻatlarda deyarli koʻchma ma'nolar izohlanmaydi, shunchaki soʻzning bosh denotativ ma'nosigagina izoh beriladi. Bu esa oʻzbek oʻquv leksikografiyasida oʻzbek tilini oʻrganilayotgan til sifatida talqin qilishga asoslangan oʻzbekcha-inglizcha lugʻatchilik tarmogʻi taraqqiy etmaganidan darak beradi.
- 7. Inglizcha-oʻzbekcha yoki oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar lugʻatini tuzish oʻrganilayotgan ikkinchi tildagi polisemantik soʻzlarni bitta lugʻat maqola tarkibida yigʻish va lingvistik talqin qilish, kontekstual ma'nolarni muhimlik darajasiga koʻra lugʻat mikroqurilmasida joylashuv oʻrinini aniqlash, oʻzbek tilini oʻrganuvchilar uchun moʻljallangan oʻzbekcha-inglizcha koʻp ma'noli soʻzlar lugʻati kontentini boyitish imkonini beradi.
- 8. Ingliz tili koʻp ma'noli soʻzlarining leksikografik semantizatsiyasini ishlab chiqish ingliz tili qurilishi va oʻzbek tilining oʻzaro aralashuvini hisobga olgan holda

kontekstual ma'nolarning ko'p qirrali xususiyatlari tahlili asosida amalga oshiriladi. Ikki tilli o'quv lugʻati nafaqat inglizcha yoki oʻzbekcha soʻzlarning ko'p qirrali tavsifini, balki oʻquvchilar tomonidan faol oʻzlashtirilishi uchun moʻljallangan materiallarni ham oʻz ichiga oladi. Bu esa ingliz va oʻzbek tillari leksikasi boʻyicha koʻplab mashqlarni tuzish, shuningdek, lugʻat ishlarini tashkil etishga xizmat qiladi.

- 9. Ikki tilli oʻquv lugʻatida polisemik soʻzlarning kontekstual ma'nolarini semantizatsiyalash uch bosqichda amalga oshiriladi: 1) koʻp ma'noli soʻzning ayrim kontekstual ma'nolarini (eskirgan, hududiy chegaralangan; sotsial chegaralangan, okkazional) chiqarib tashlash; 2) polisemantik soʻzning bir-biriga juda yaqin boʻlgan, semantik jihatdan sezilarli farqlanmaydigan ma'nolar izohini olib tashlash; 3) farqli tomonini ajratib boʻlmaydigan ma'nolarni birlashtirib, bir joyda izohlash va shu izohga mos illyustratsiya berish.
- 10. Ikki tilli oʻquv lugʻatlari mikroqurilmasi lugʻat maqola ikki qism: 1) bosh soʻzga oid semantizatsiya; 2) kontekstual ma'nolar semantizatsiyasidan tashkil topadi. Birinchi qismda bosh soʻzning etimologiyasi, adabiy til uchun me'yoriy deb qabul qilingan ortologik shakli, imlosi va fonetik xarakteristikasi transkripsiyasi va grammatik ma'lumot (soʻz turkumi, morfologik shakli), ikkinchi tarjima-izohga tegishli boʻlimga dastlab polisemantik soʻzning bosh ma'nosi, keyin shu tilda ifodalaydigan hosila ma'nolari qora qalin arab harfi bilan raqamlanib, ketma-ket keltiriladi. Har bir izohga ingliz va oʻzbek tillarida illyustratsiya keltiriladi.
- 11. Ikki tilli lugʻatlarda koʻp ma'noli soʻz ma'nolari talqinida eng koʻp yoʻl qoʻyiladigan xatolar: 1) bosh ma'no va hosila ma'nolarning farqlanmasligi; 2) polisemiya va omonimiyaning aralashtirib yuborilishi; 3) nutqiy kontekstual ma'nolarning lugʻatda alohida ajratilishi bilan bogʻliq.
- 12. Polisemantik soʻzlarning ikki tilli lugʻatida foydalanuvchilarga tavsiya etilgan mashqlarni bajarish uchun lugʻatda material mavjud boʻlishi, ya'ni oʻquvchi mazkur topshiriqni bajarishi uchun toʻliq ma'lumot bilan ta'minlanishi; mashqlar uchun olingan material oʻquv lugʻatining lugʻat maqolasi tarkibiy qismlarida keltirilgan ma'lumotlar bilan oʻzaro bogʻliq boʻlishi, bir-birini tasdiqlashi, polisemantik soʻzlarning ma'nolari va nutqiy reallashuvi, kontekstual ma'nolarini oʻrganishga moʻljallab tuzilgan boʻlishi kabi lingvodidaktik talablarga javob berishi kerak.

Shundagina u nafaqat begona tilning ichki semantik imkoniyatlarini oʻrgatishda, balki oʻquvchining oʻz ona tilisida soʻz boyligini oshirish, muloqot etikasini oʻzlashtirishi hamda ingliz tili grammatikasi boʻyicha bilimlarini oshirishda ham ma'lumotnoma, ham izohli lugʻat, ham oʻquv qoʻllanma vositasi boʻlib xizmat qila oladi.

SCIENTIFIC COUNCIL ON AWARD OF SCIENTIFIC DEGREES PhD. 03/31.03.2021. Phil. 78.04 TERMEZ STATE UNIVERSITY

KARSHI STATE UNIVERSITY

NASHIROVA SHAKHNOZA BURIEVNA

LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF POLYSEMIC WORDS IN
BILINGUAL LEARNING DICTIONARIES
(in the example of English-Uzbek and Uzbek-English bilingual dictionaries)

10.00.06. - Comparative Study of Literature, Comparative Linguistics and Translation Studies

DISSERTATION ABSTRACT FOR THE DOCTOR OF PHILOSOPHY DEGREE (PhD) OF PHILOLOGICAL SCIENCES

Termiz - 2023

The theme of the dissertation for the Doctor of Philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission of the under number B2022.2.PhD/Fil2589.

The dissertation has been carried out at Karshi State University.

The abstract of the dissertation is three in posted languages (Uzbek, English, and Russian (resume) has been placed on the webpage of the Scientific Council (www.tersu.uz) and on the website of the informational and educational portal «ZiyoNet" www.ziyonet.uz.

Scientific supervisor:

Bakhriddinova Bashorat Madievna Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents:

Mamatov Abdi Eshonkulovich Doctor of Philological Sciences, Professor

Islomov Ikrom Khushbokovich Doctor of Philological Sciences

Leading institution:

Samarkand State University

Defense of the dissertation will be held on May "31", 2023 at 13. Wat the meeting of the Scientific Council No 03/31.03.2021.Fil.78.04 on Award of Scientific Degrees at Termiz State University. 2023 (Address: 190111, Termez City, Barkamol Avlod Street, 43. Tel: (876) 221-74-55; fax: (876) 221-71-17: e-mail: termizdu@umail.uz)

The dissertation can be viewed at the Information Resource Center of Termiz State University (registered with the number 6. Address: 43, Barkamol Avlod Street, Termiz Sh. Phone: (876) 221-74-55.

The abstract of the dissertation was distributed on " 25"

(Report of the digital register of 32 on May 25, 2023)

Chairman of the Scientific Council awarding Scientific Degrees,

Doctor of Philological Sciences, Professor.

A. Eshmuminov

Scientific Secretary of the Scientific Council awarding Scientific Degrees,

Doctor of Philological Sciences, Professor

P.Bakirov

Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council awarding Scientific Degrees,

Doctor of Philological Sciences, Professor.

Introduction (abstract of the dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD))

The relevance and necessity of the topic of the dissertation. At the present stage of World linguistics, attention to the study of language has increased in connection with its native speaker, its national mentality, and culture. Polysemous words form the basis of the vocabulary layer of each language, and therefore most of them, as a rule, contain minimum mandatory dictionaries — lexical minimums compiled for students of a particular language, textbook, and extra sources of information. Bilingual educational dictionaries play an important role in the full disclosure in another language of the expressive possibilities of polysemous words peculiar to languages with different genetic bases, in particular, the form of information presented in these dictionaries, ways of interpreting the meanings of speech derivatives.

In world linguistics, research is being conducted aimed at a systematic approach, both theoretically and practically in a synchronous aspect, to the speech realization of the linguistic capabilities of lexical units of a language, in particular, to the provision of linguistic interpretation in monolingual, multilingual dictionaries, to the full disclosure of a rich semantic property, the possibility of expression. The irrefutable status of the English language in the international arena, the transformation of artificial intelligence into the main means of communication in the computer age, and, importantly, serving to unite the peoples of the world in various spheres of economic, political, and cultural life, further increase the demand for means of its rapid and effective learning. In this situation, the problems associated with understanding the semantic facets of polysemous words of the English language and explaining the derived meanings of polysemous words of the Uzbek language realized in various speech environments, with the development of its linguodidactic support, with the definition of ways of lexicographic interpretation of contextual meanings in English-Uzbek, Uzbek-English educational dictionaries are still relevant.

In recent years, a lot of work has been done in our country to develop the state language and improve the language policy¹. At the same time, strengthening relations with foreign countries, increasing the role and prestige of our native language at the international level on the basis of learning a foreign language, developing communication with other developed languages of the world, providing foreigners living abroad, as well as foreigners wishing to learn Uzbek, the opportunity to easily and quickly master their native language using modern pedagogical and information and communication technologies. Learning foreign languages has also become a social necessity for the creation of educational tools. One of the priority directions of the development of the state language is defined as "increasing the role and prestige of the state language at the international level, the development of foreign cooperation in this direction". Large—scale work in this area poses urgent tasks for us to create modern language teaching tools designed for all levels of continuing education - educational dictionaries, information banks, and lexical, and grammatical

_

¹ On measures to further development of Uzbek language and improvement of language policy in our country. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 20.10.2020 No. PD-6084 //https://lex.uz/docs/5058351

minimums. The relevance of the research is that it aims to identify the principles of lexicographic interpretation of specific aspects of lexico-semantic relations in Uzbek and English in English-Uzbek and Uzbek-English bilingual educational dictionaries.

Appeals of the President of the Republic of Uzbekistan to the Supreme Assembly and the people of Uzbekistan dated December 20, 2022, No. PD-60 dated January 28, 2022 "On the new development strategy of Uzbekistan for 2022-2026" No. PD-6084 dated October 20, 2020 "On the further development and improvement of the Uzbek language in our country" improving the language policy from October 21, 2019, No. PD-5850 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the State Language"; Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 19, 2021, No. PD-5117 "On measures to bring activities to promote the study of foreign languages in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level"; Resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 19, 2022 No. 34 "On additional measures to improve the study of foreign languages", dated May 19, 2021, No. 312 "On measures to effectively organize the popularization of foreign language learning" and other regulatory legal acts related to this activity, this thesis serves to a certain extent for the implementation of the objectives set in the work of tasks.

Compliance of research with priority directions of development of science and technology of the Republic. This research is an important stage in the development of the science and technology of the Republic. It was carried out in accordance with the priority direction "Formation of a system of innovative ideas and ways of their implementation in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state".

The degree of knowledge of the problem. The role of educational dictionaries in improving the effectiveness of language teaching led to increased attention to their study in world linguistics by the middle of the last century. Although educational dictionaries are the oldest genre of vocabulary, they were still studied within the general vocabulary until the mid-twentieth century.

In the formation of the theory of educational lexicography, V.G.Gak, P.N.Denisov, V.V.Morkovkin, Novikovs' contributions were great, and in the formation of linguodidactic, linguomethodological study of bilingual educational dictionaries S.Grenger, M.Paquot, L.Kernerman, B.Atkins, M.A.Skopin, L.G.Sayakhov, T.V.Zherebilo, and L.K. Berkins, Mullagaliev had a great impact. At the same time, V.S. Plekhov, L.I. Jalalova, A.G. Karuns, V.N. Gorbenko, Z.V.

Изд-во Моск. ун-та, Москва, 1969. – С. 3-15.

² Гак В.Г. Общие вопросы учебной лексикографии. – Москва: Русский язык, 1977.; Гак В.Г. Учебный словарь – краткая энциклопедия языка // Русский язык за рубежом Москва, 1971, – С. 39-42.; Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. докт. филол. наук. АН СССР, Ин-т рус. яз., Москва, 1976, – С. 43.; Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. докт. филол. наук. (в форме научного доклада): Институт русского языка им. А.С.Пушкина, Москва, 1990, – С. 72.; Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под. ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова.

³ Скопина М.А. Проблема отбора лексического материала в учебной лексикографии: Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва, 1975, – С. 21.

Tapova, and V.L. Kozlov's⁴ works devoted to the linguistic interpretation of polysemous words in bilingual dictionaries appeared in theoretical lexicography.

For the first time in Uzbek linguistics, educational dictionaries have been specially studied as an object of lexicography since the second half of the last century. But the first research in this direction in the former Soviet period was conducted on Russian-Uzbek, Uzbek-Russian bilingual dictionaries compiled for the purpose of teaching Russian in national schools at the request of the epoch. In particular, K.A.Sharafiddinova, S.F.Akobirov, M.X.Tokhtakhodjaeva, M.S.Soliev, M.M.Abdurakhimov, B.T.Khaitov, T.A.Bushuy, U.S.Tursunova, G.A. Kallibekov's⁵ research is devoted to the principles of compiling bilingual educational dictionaries based on the Russian language, ways of revealing the meaning of words in bilingual educational dictionaries, lexicographic interpretation of terms in bilingual educational dictionaries, problems of bilingual lexicography, interpretation of phraseological units and aphorisms in bilingual dictionaries, linguodidactics of the transmission of polysemous words in bilingual dictionaries, is devoted to highlighting the basics.

Even in the years of independence, work was carried out in this area, in particular, I.A. Siddikova's PhD work on the reduction of synonyms of adjectives in educational dictionaries⁶, G.I. Even in Boboeva's research on the linguistic foundations of the semantics of lexical units in bilingual dictionaries, the object is mainly Russian-Uzbek bilingual dictionaries⁷.

In recent years, in particular, after the doctoral work of B. Bakhriddinova "Educational dictionaries in Uzbekistan: linguistic foundations, history and prospects", educational dictionaries have reached a new level in Uzbek linguistics⁸. Educational dictionaries has become the object of Z.Rakhmatova, Z.Radzhabova,

⁴ Плехов В.С. К словарному толкованию многозначного слова. - В кн.: Вопросы теории и методики преподавания ин. яз. Гос. пед. ин-т. Вып.5. Красноярск, 1973, — С. 60-64.; Джалалова Л.И. Семантизация многозначных слов в национальной (узбекской) школе. В сб.: Методы и формы обучения русскому языку в национальной аудитории. Вильнюс, 1977, — С. 48-50.; Карунц А.Г. Полисемия и управление глаголов в толковых словарях русского языка (на материале глаголов звучания). В кн.: Вопросы русского языка, литературы и методики преподавания. Сборник научных трудов, т.255. Ташкент, 1978, — С. 21-30.;

⁵ Шарафутдинова К.А. Раскрытие значения слова в двуязычном словаре. Ташкент, 1968, — С. 84.; Акабиров С.Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях (на материале русско-узбекского и узбекско-русского словарей): Дисс. канд. филол наук. Ташкент, 1969, — С. 317.; Тохтаходжаева М.Х. Двуязычные учебные словари и принципы их составления. — Ташкент, 1981, — С.183.; Салиев М.С. Сопоставительные исследования как основа двуязычной лексикографии \ Республиканская научная конференция «Вопросы сравнительной типологии». Ташкент, 1981. Абдурахимов М.М. Узбекская языковая афористика как объект системы учебных двуязычных словарей (на материале узбекского и русского языков): Автореф. дисс. канд. филол. наук. — Ташкент, 1982, — С. 17.; Хайитов Б.Т. Фразеологические единицы русского языка в двуязычном словаре (нормативно-стилистический аспект): Автореф. дисс. канд. филол. наук — М., 1987, — С. 26.; Бушуй Т.А. Фразеология русского языка в двуязычном словаре: дисс. канд. филол. наук. Самарканд, 1989, — С.250.;

⁶ Сиддикова И.А. Семантизация прилагательных в учебном узбекско-русском синонимическом словаре: Автореферат дисс. канд. филол. наук. Ташкент, 1995, – С.21.

⁷ Бобоева Г.И. Лингвистические принципы семантизации лексических единиц в двуязычном учебном словаре: Дисс. канд. филол. наук. Душанбе, 2007, – С.177.

⁸ Бахриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўкув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истикболлари: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Самарқанд, 2020, — Б. 252.

G.Amirkhanova, Sh. Nabievas⁹' works directly, and became B.Daniyarov, S.Normamatov, L.Nematov, U.Kholiyorov, O.Shukurovs¹⁰' works indirectly.

The connection of the research topic with the plans of the research work of the higher educational institution in which the dissertation is being performed. The dissertation was carried out within the framework of the research on the topic "Theoretical and practical issues of Uzbek linguistics", which is part of the research plan of Karshi State University.

The aim of the study is to identify modern methods and linguodidactic principles of lexicographic interpretation of polysemous words in English-Uzbek and Uzbek-English educational dictionaries.

The objectives of the study are coverage of problems related to the lexicographic interpretation of the meanings of polysemous words in bilingual educational dictionaries;

substantiation of the fact that the English-Uzbek, Uzbek-English dictionaries architecturally represent mega-systems based on hierarchical relationships of macro-, micro-, multi-, media systems;

criteria for the selection of polysemous words for bilingual dictionaries based on the English-Uzbek and Uzbek-English corpora and the definition of the stages of semanticization of the meanings of speech derivatives; development of linguistic and didactic bases of differentiation of speech derivatives of the meanings of polysemous words in the English-Uzbek and Uzbek-English educational dictionary;

the speech derivative serves to differentiate meanings in bilingual educational dictionaries, confirm the authenticity and presence of a translation and explanatory note in the language, reveal the role of an illustrative reference in clarifying its semantic, syntactic valence;

development of recommendations for improving the content (content) and level of Uzbek-English dictionaries based on the interpretation of the Uzbek language as the language being studied, improving the vocabulary by harmonizing the experience of the world's educational vocabulary.

son. Toshkent, 2022, -B. 38-41.

⁹ Рахматова З.Х. Мактабгача ёщдаги болалар нуткини ўстиришнинг лингвистик асослари. Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Қарши, 2021, –Б.141.; Ражабова З.И. Ўзбек ўкув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Қарши, 2022, – Б.145.; Mirxanova G.R. Sinonim soʻzlar oʻquv lugʻatining umumiy tuzilishi // "Yosh tadqiqotchi" ilmiy elektron jurnali, Vol. 1 No. 2 (2022), –V.173-178.; Nabiyeva Sh.I. Ortologik oʻquv lugʻatlar taraqqiyoti va muammolar // Til va adabiyot ta'limi. 5-

¹⁰ Нормаматов С.Э. Ўзбек луғатчилигининг шаклланиши ва ривожланишида жадид маърифатпарварларининг ўрни. Филол. фан. доктори (DSc) дисс. Тошкент, 2019, — Б. 250.; Дониёров Б.Х. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нуткий муносабати: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. автор. Самарканд, 2020, — Б.69.; Неъматова Л.Х. Мустакиллик даври ўзбек луғатчилигида тил ва маданият муштараклиги муаммоси: Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Бухоро, 2021, — Б.252.; Эшмўминов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. Қарши, 2019, — Б.131.; Холиёров Ў.М. Ўзбек тили таълимий корпусини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). дисс. Термиз, 2021, — Б.147.; Шукуров О.У. Ўзбек тили замонавий ўзлашмаларининг эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талкини масалалари (мустакиллик даври): Филол.фан. доктори (DSc) дисс. Қарши, 2022, — Б.252.

Polysemous words in English and Uzbek languages were chosen as the object of the study.

The subject of the study is the linguodidactic foundations of lexicographic interpretation of polysemous words in English-Uzbek, and Uzbek-English dictionaries.

Research methods. The dissertation uses methods of comparative-historical, descriptive (synchronous analysis) analysis of the semantic structure of polysemous words of the English and Uzbek languages; distributive, transformational in differentiating contextual meanings; component analysis in determining the scale of speech-derived meanings.

The scientific novelty of the study is as follows: based on the fact that the English-Uzbek, Uzbek-English dictionaries are architecturally a mega system based on hierarchical relationships between macro-, micro-, multi-, medio installations;

the criteria for selecting polysemous words and the stages of semanticizing the meanings of the speech derivative are determined for bilingual dictionaries based on the English-Uzbek and Uzbek-English corpora;

linguistic and didactic bases for the differentiation of speech derivatives of the meanings of polysemous words have been developed in the educational English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries;

the role of an illustrative reference in differentiating the meanings of a speech derivative, confirming the authenticity and presence of a translation and explanatory note in the language, and clarifying its semantic, syntactic valence is revealed in bilingual educational dictionaries; when choosing polysemous words in English-Uzbek educational dictionaries, it is necessary to rely on the national characteristics of the Uzbek language and methodological support for teaching, and not on international lists – lexical minimums intended for teaching foreigners English;

Recommendations have been developed to improve the content (content) and level of Uzbek-English dictionaries based on the interpretation of the Uzbek language as a studied one, to improve the vocabulary by harmonizing the experience of the world educational vocabulary.

Practical results of the study: it has been scientifically proven that the English-Uzbek or Uzbek-English multivalued dictionary allows you to collect and linguistically interpret the polysemous words of the studied second language within one dictionary entry, determine the place of contextual meanings in the micro installation of the dictionary according to the degree of importance, enrich the context of the Uzbek-English multivalued dictionary intended for Uzbek language learners.

It is scientifically proved that the development of lexicographic semantics of polysemantic words of the English language is carried out on the basis of the analysis of polysemantic characteristics of contextual meanings, taking into account the interaction of the construction of the English language and the Uzbek language.

The reliability of the research results is determined by the fact that they are formulated on the basis of the methodology of linguistic analysis, the problem is clearly posed, the methods and theoretical data used are based on reliable sources and correspond to the subject of the study to these sources, conclusions and

recommendations are put into practice, the results obtained are confirmed by competent structures.

The scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results is explained by the coverage of discussions about the possibilities of expressing polysemous words in the Uzbek and English languages and distinguishing the ways in which derivative meanings arise, explaining issues related to the lexicographic interpretation of polysemous words, the possibility of their use in linguistics when conducting research on polysemic educational lexicography, translation theory.

The practical significance of the research results lies in the fact that exercises and tasks were applied to facilitate the assimilation of polysemous meanings of words, recommendations were developed to eliminate errors made in the interpretation of polysemous meanings of words in bilingual dictionaries, as well as to improve the effectiveness of teaching English, Uzbek languages in the system of continuing education, courses like "English", "Native language" in secondary schools. Sciences, in the areas of philology of higher educational institutions "Lexicology, Semasiology of the modern Uzbek literary language", are explained by the fact that they can be used in teaching sections of lexicography.

Implementation of research results. Based on the scientific results achieved in the process of determining the modern methods of lexicographical interpretation of blind words in English-Uzbek and Uzbek-English educational dictionaries and linguodidactic principles:

from the conclusions on the selection criteria of polysemous words for bilingual dictionaries based on English-Uzbek and Uzbek-English corpora and the stages of semanticization of speech-derived meanings carried out at Karshi State University. It was used in the scientific-practical project AIF-2/17 "New Technologies in The Organization of the Educational Process of Higher Education Institutions of Uzbekistan" (reference No. 03/151 of Karshi State University dated January 17, 2023). As a result, educational institutions use the purposeful use of language units in the educational process and interpersonal communication, the speech and communicative strategy in the educational process, and the effective use of bilingual educational dictionaries on the basis of digital technologies in the analysis of lexicographical issues served as a practical resource;

to determine the linguistic and didactic basis of distinguishing the derived meanings of polysemous words in English-Uzbek and Uzbek-English educational dictionaries, and the meaning of derived speech in bilingual educational dictionaries. from the conclusions obtained on distinguishing words, confirming the authenticity of the translation-explanation and its presence in the language, clarifying the role of illustrative reference in clarifying the semantic and syntactic valence, carried out at the Samarkand State Institute of Foreign Languages within the framework of the Erasmus+ program of the European Union for 2016-2018 S61624-EPP-l-2015-Uk-EPPkA2-CBHESP-ERASMUS+CBHE JMER: used in the scientific-practical project "Modernization and Internationalization of Higher Education System Processes in Uzbekistan" (Samarkand State Institute of Foreign Languages dated January 19,

2023, No. reference 92/30.02.01). As a result, according to the analysis issues of the dissertation, scientific and practical analysis of the issues of teaching in the process of the higher education system, including finding a non-standard (creative) solution of using textbooks in the language learning system and putting it into practice served as a resource;

the need to rely on the national characteristics of the Uzbek language and educational methodological support when choosing polysemous words for English-Uzbek educational dictionaries, based on the interpretation of the Uzbek language as a studied language it was used in the practical project S-UZ800-20-IN-106 "Virtual Workshop on Collaborative Action Research for English Teachers" (reference number 73-01 of Namangan State University dated February 7, 2023). Based on the results of the research, the content of the promotional work on increasing the prestige of the Uzbek language as a language of science in all fields has been perfected, as well as the proposals and recommendations put forward in the research, to create programs and manuals and educational dictionaries based on scientific news served to more effectively organize theoretical and practical work aimed at the development of education and culture.

Approbation of the results of the study. The results of the study were tested at 9 scientific and practical conferences, including 6 Republican and 3 international scientific and theoretical conferences.

Publication of the research results. In total, 18 scientific papers have been published on the topic of the dissertation, including 9 articles in scientific publications, 5 in Republican and 4 in foreign journals, in which the main scientific results of doctoral dissertations of the Supreme Attestation Committee of the Republic of Uzbekistan are recommended for publication.

The Structure and Scope of the Dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, and a list of references with a total volume of 132 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction substantiates the relevance and necessity of the topic, substantiates the dependence on the priority directions of the development of science and technology of the Republic, indicates the degree of study of the problem, goals and objectives, object and subject, reveals scientific novelty, theoretical and practical significance, reliability of the results obtained, implementation, approbation, publication of the results, information about the structure and scope of the thesis is cited.

The first chapter is called "The concept, history and problems of lexicographic interpretation of bilingual educational dictionaries". The first paragraph of the chapter, entitled "Teaching foreign languages is becoming one of the priorities of educational policy and the need for bilingual educational dictionaries is increasing" states that the basis of learning foreign languages, respect for the languages of other nations, first of all, is the expansion of communication opportunities, communication with the peoples of the world and, in addition, certain

material or spiritual interests, whose pace of life is extremely important not only to keep up with the times, but also to strengthen relations with foreign countries, perhaps, on the basis of learning a foreign language, to increase the role and prestige of our native language at the international level, to develop communication with other developed languages of the world, to create educational tools that will help our compatriots living abroad, as well as foreigners who want to learn Uzbek, to easily and quickly teach our native language using modern pedagogical and informational communication technologies. Languages are based on the fact that learning has become a social necessity. The nations of the world have long been in regular sociopolitical, cultural, and economic relations with each other. Naturally, in this process, there was an urgent need both for those who could freely communicate with other peoples in their language and for means of teaching this communication. Therefore, the need to learn foreign languages was very high even in the early days of human society, which gave rise to the need to create learning tools that facilitate the teaching of foreign languages. After all, ancient linguistics, or rather lexicography, confirms this by the fact that both the first samples and the first means of teaching in primary schools were lists – glosses and glossaries, dictionaries-textbooks compiled for the purpose of interpreting the meaning of unfamiliar words¹¹.

The irrefutable status of the English language in the international arena, the transformation of artificial intelligence into the main means of communication in the computer age and, importantly, serving to unite the peoples of the world in various spheres of economic, political, and cultural life, further increase the demand for means of its rapid and effective learning. Today, English-Uzbek and Uzbek-English bilingual dictionaries are an important tool in the bilateral interests of educating the younger generation in harmony with the times and improving the international status of the Uzbek language. Bilingual dictionaries perform two important tasks at the same time – to help the student understand the text written in a foreign language and to help the learner communicate in a language other than his native one.

To fully perform these tasks, it is necessary that the dictionary be compiled in both languages.

The second paragraph, entitled "The emergence of educational dictionaries and the first bilingual dictionaries", examines the emergence of the concepts of educational dictionaries, as well as the appearance of the first language sources in the form of a dictionary, or rather, foreign lexical units incomprehensible to native speakers of a particular language, or the interpretation of complex words in ancient sources related to this language, in particular, is the content of the scriptures. It is based on the fact that the bilingual dictionary, compiled in order to serve the correct understanding, originated in the form of manuals — educational dictionaries. In particular, the bilingual glossaries found in the temple library in Nippur, dating back to four millennia BC, intended for communication between two completely different

¹¹ Сороколетов Ф. П. Общая и учебная лексикография. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985, – С. 57.; Bahriddinova B.M. Oʻzbekistonda oʻquv lugʻatchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari: Filol.fan. doktori (DSc) diss. Samarqand, 2020, −B. 252.

tribes as Sumerian and Akkadian Semites who lived in Ancient Mesopotamia – were the first appearance of modern bilingual educational dictionaries. P.N.Denisov¹² in his article "On the general construction of a dictionary entry" comments on the history of primary school manuals – educational dictionaries:

"The early system of language teaching was based on the teacher's questions and students' answers, translation from one language to another, performing written exercises and memorizing," he concluded. These conclusions 13 of Denisov about the practice of language teaching - the form of teaching (students answer the teacher's question), goals (translation from one language to another, language learning), teaching style (performing written exercises and memorizing), teaching tools (bilingual or multilingual dictionaries) - are also full of the requirements of the modern language learning system suitable. The first rare samples of the world's educational dictionaries: 1) bilingual Sumerian glosses dating from the XXV century BC, trilingual Sumerian-Akkadian-Hittite lists dating from the XIV-XIII centuries BC, Chinese, dating from the XX century BC, dictionary-type lists written in Japanese hieroglyphic script, vocabulary, II-III centuries BC, related to the century. Onomasticon of Pollux, Amarasingha Sanskrit Dictionary "Amarakosha; 2) The first didactic encyclopedia that arose in the XI-XIII centuries in connection with the spread of Christianity in Ancient Russia – ABC books (ABC books), as well as bilingual lexicons, considered an early appearance of modern educational terminological dictionaries -"Latin lexicon" (1642) by Epiphany Slavinetsky and Arseniy Satanovsky and "Slavic – Latin Dictionary" (1642). "Lexicon" (1650); 3) the first translated dictionaries in English, French and Latin, created between the fourteenth and seventeenth centuries, including the first English-Latin bilingual dictionary by Geoffrey Grammaticus, compiled in 1440, "Treasure for children" ("Promptorium parvulorum"), the French-Latin dictionary by Mathurin Cordier, published in Paris in 1541, "Child's treasure". comments on his daily speech" ("Commentarius puerorum de quotidian Sermone"), a French-Latin dictionary by Charles Etienne, published in Paris in 1540 under the title "Gardens for seedlings capable of bearing fruit" ("Seminarium, et planetarium fructiferous praesertim arborum quae post hortos conserve solent") by Robert Etienne and John Veron, published in 1552, "A concise dictionary for youth" ("Dictionariolum puerorum, tribus linguis Latina, Anglica & Gallica conscriptum"), by Samuel Johnson, published in London in 1747, "English Dictionary for youth". "The plan of a Dictionary of the English Language"; 4) an early dictionary created in Central Asia between the XI and XIII centuries grammars - Arabic-Turkish, Turkish-Arabic, Persian-Turkish, Turkish-Persian bilingual dictionaries of the XV-XVIII centuries, Russian-Sart, Sart-Russian Russian dictionaries created in the late XIX-early XX century, all Russian-Uzbek, Uzbek-Russian dictionaries related to their origins were bilingual.

¹² Авдиев В.И. История Древнего Востока. Госполитиздат, Ленинград, 1953, — C.136-137. https://vk.com/doc35528094 464377959?hash=SVjiVjPj32Ee0YYURZjGsPGetM6MEUF2pfXnp0cTfzs

¹³ Денисов П.Н. Об универсальной структуре словарной статьи. – В.кн.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Сост. В.А.Редкин. Русский язык, Москва, 1977, – С.209.

The first rare examples of world and Uzbek academic dictionaries can be seen in detail in the following periodized table:

Table 1.1. First rare examples of world and Uzbek academic dictionaries

Periods	Glosses, Dictionaries
25th century BC	bilingual Sumerian glosses
XIV-XIII centuries BC	trilingual Sumerian-Akkadian-Hittite lists
20th century BC	Dictionary-type lists and vocabularies written in Chinese hieroglyphs
VIII century BC	dictionary-type lists written in Japanese hieroglyphs, vocabularies
II-III centuries	Y. Pollux's "Onomastikon", Amarasingh's Sanskrit dictionary "Amarakosha"
XI-XIII centuries	The first didactic encyclopedias that appeared in connection with the spread of Christianity in ancient Russia - alphabet books (alphabet textbooks) and bilingual lexicons, which are considered the first appearance of modern educational terminological dictionaries.
Between the 14th and 17th centuries	the first translated dictionaries in English, French, and Latin
Between the 11th and 13th centuries	The first dictionary grammars created in Central Asia - Arabic-Turkish, Turkish- Arabic bilingual dictionaries
XV-XVIII centuries	Persian-Turkish, Turkish-Persian, and bilingual dictionaries
Late 19th and early 20th centuries	Russian-Sart, Sart-Russian bilingual dictionaries
The beginning of the 20th century	Russian-Uzbek, Uzbek-Russian bilingual dictionaries

In lexicography, the terms bilingual dictionary, multilingual dictionary, and translated dictionary are often unambiguously used. Today's generation of translation

dictionaries can be bilingual or multilingual. Bilingual dictionaries in the Uzbek educational dictionary system are the most common type of dictionary and currently, it is possible to list several bilingual dictionaries created on the basis of English, Russian, Arabic, Persian, German, and French. The creation of a large number of bilingual dictionaries in a particular language that differs from other types of dictionaries will depend on the socio-political, cultural, and economic needs of the period in which the dictionary was created.

In particular, the early Turkic bilingual Turkic-Arabic explanatory dictionary of Mahmud Koshgari - "Devonu lug'oti turk" (XI century), created between the XI and XIII centuries, the quadrilingual Arabic-Persian-Uzbek-Mongolian dictionary of Mahmud Zamakhshari – "Mukaddimat ul-Adab" (XII century), compiled from the Turkish-Arabic, Mongol-Persian and Arabic-Mongolian dictionaries "Kitabi-Majmutranslation of Turks and Ajami and Mughals", Turkish-Arabic Grammatical dictionary "Kitab at-Tuhfa az-zakiyat fi-l-dictionary-At-Turki" the appearance of such dictionaries as the official language of the Arab Caliphate Arabic, the Chigatai-Persian "Badoye ul-dictionary" by Tole Imani Hiravi, created in the Middle Ages (XV century), the Chigatai-Turkish explanatory dictionary "Abushka" (XVI century), the Uzbek-Persian dictionary "Kelurnoma" Muhammad Yakub Genghis (XVII century), Multilingual dictionaries, such as the Arabic-Persian, Uzbek explanatory dictionary of Muhammad Reza Khoksor "Muntahab ul-lugot" (XVIII century), the Chigatai-Persian dictionary of Mirza Mahdi Khan "Sanglah" (XVIII century), the Chigatai-Turkish Dictionary of Chigatai and the Ottoman Turks Suleiman Bukhari (XIX century) and others. Teaching the Tajik language and there was a need to satisfy the need of other native speakers to learn the Turkic language.

The need to study Russian since the end of the XIX century, then German, French, and English since the second half of the XX century paved the way for the development of bilingual dictionaries created on the basis of these languages. Russian-Uzbek and Uzbek-Russian dictionaries of the beginning and end of the last century make up most of the bilingual dictionaries created in the Uzbek educational dictionaries, while the most common translated dictionaries, as is observed in most languages of the world, are English-Uzbek, Uzbek-English dictionaries.

In the third paragraph, devoted to the analysis of "Polysemous words and the problems of their linguistic interpretation in educational dictionaries", it is stated that polysemous words, considered an important means of revealing the lexical and semantic possibilities of language, are the goal of continuous language development, possession of linguistic units by the semantics of expression characteristic of various speech situations, ensuring the stability of the basis (core)lexical system, the use of one word for several things to name an event, a sign, an action, circumstances and thereby ensure the compactness of the construction of the language, the role of artistic and visual means of language in the formation of such stable combinations as a counting phrase, figurative expression, the idiom is revealed. The analysis of a multivalued lexeme from the point of view of language-speech division is carried out. From this point of view, linguistics explains the semantic characteristics of semes and types by level: 1) nominative (denotative) seme; 2) expressive (figurative, additive

semantic, connotative) seme; 3) functional (functional) seme. Single-family and multi-family lexemes arise in speech as polysemantic words, i.e. in speech; manifestations of the sememe of the lexeme are given¹⁴. Speech manifestations of stable integers and varieties are infinite. In contrast to unambiguous (mono semantic) words, in polysemous (polysemous) words, according to the ratio of the lexeme with the named thing, object, sign, proper (nominative, head, original, correct, unmotivated) and figurative (contextual meaning, derived meaning, motivated) meanings are distinguished.

There are several ways of occurrence of a derived meaning in speech associated with extralinguistic and intralinguistic factors. Although the development of lexical meaning, polysemy, and the ways of the origin of derived meaning has been a source of research for many studies in linguistics from Herman Paul (1880) to the present day, even in Uzbek linguistics, the question of ways to form a figurative meaning is still the subject of several disputes, discussions, and this has been repeatedly discussed in a number of works performed in recent years. It is weighted in the analysis.

So the dictionary appeared that the linguistic interpretation of polysemous words in dictionaries was the focus of linguists' attention. In particular, in the early Turkic dictionary, "Devonu lugotit Turk" Mahmoud Koshgari does not lose sight of the explanation of the derived meanings that arise on the basis of almost all the ways of name migration, in particular, metaphors, metonymy, and synecdoche. "For every calm and stable, immobile, immobile thing was called **an Amul**. Accordingly, Kind people with a verb are also called amulets (I, 104)¹⁵" also in the dictionary you can find an explanation of figurative meanings formed on the basis of metonymy: ala is a dog, a man with the body of Ola. A black and white horse is called an ala. Bagrat Khan opposed ala Baldi Bek Khan, became an enemy of the Khan, and made an alliance with the enemy of the Khan. A:j is the Moon, a fourteen–day Moon. Tolun a:j is called. A: j is a month; a period of time consisting of 30 days¹⁶.

There are also a number of problems related to the lexicographic interpretation of polysemous words in bilingual dictionaries, the main of which are the differentiation of purely verbal or linguistic figurative meanings, the approach to interpretation in a synchronous rather than diachronic aspect, the differentiation of polysemicity and form formation, the determination of the order of placement of derived meanings in a dictionary entry, the development of a system of exercises and tasks, the collection of illustrative examples, and others can be listed.

The second chapter is devoted to the analysis of "Lexicographic bases of the transfer of polysemous words in English-Uzbek, Uzbek-English educational dictionaries". A bilingual dictionary is a mega system with internal nodes, which by

¹⁴ Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – O'qituvchi, Toshkent, 1995, – B.72.

¹⁵ Dadaboyev H. "Devoni lugʻatit turk" asarida polisemiyaning ifodalanishi. № 2, Tyrkologiya, 2018, – B. 32-37.;

¹⁶ M. Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. Turkiy soʻzlar devoni. 3 Volumes. Volume 1. Translator and publisher: S. Mutallibov. FAN, Toshkent, 1960, – B.110.

its architectural composition consists of **mega-, macro -, micro-, multi-, and medio** systems. A megastructure is a basic structure (framework structure) of a dictionary, which completely covers everything from the dictionary cover and title to the introduction, corpus, and appendices. **Macrostructure** is considered the core of the dictionary; the dictionary consists of a set of articles (dictionary corpus, dictionary). It determines the order of the dictionary units – lemmas in the dictionary. **Microstructure** is a dictionary entry based on the title *word* and its semantics, tags, and links. The microstructure of the dictionary reflects the structure of the article.

Multistructure is a component of a dictionary entry. The title word, grammatical and phonetic marks, lexical meaning, semantics, illustrative reference, and other parts. **Mediostructure**-parts are typical for the construction of ideographic and electronic educational dictionaries, attached to the general vocabulary material in order to achieve volumetric compactness.

The mega system of bilingual dictionaries is explained in detail in the following table according to the architectural structure:

Table 1.2. **The mega system of bilingual dictionaries**

Concept	Explanation
Megastructure	a basic structure (ramochnaya struktura) that covers the contents of the dictionary from the dictionary cover and name, the introduction, the corpus to the applications
Macrostructure	is considered the core of the dictionary, and the dictionary consists of a collection of articles (lexical corpus, vocabulary)
Microstructure	the dictionary is based on the article, the main word and its semantics, tags (tags), and references, the dictionary reflects

	the structure of the article
Multi structure	a component of a dictionary article (entry). Headword, grammatical and phonetic tags, dictionary meaning, semanticization, illustrative reference, and other parts
Mediostructure	parts that are specific to the construction of ideographic and electronic educational dictionaries and are added to the general vocabulary material in order to achieve volume compactness.

The analysis of the megastructure of modern bilingual dictionaries shows that the megastructure of the educational dictionary of polysemous words has both components inherent in all dictionaries and parts included based on lexical properties, that is, polysemous words have special parts that characterize the dictionary. These parts have different terms in different languages. Most of them form synonyms with an analog or alternative based on tracing paper from one language to another and are used in parallel.

For example, a list of abbreviations — a list of abbreviations, symbols, contracts, list of abbreviations; introductory article-preface, preface, from the compilers, preface, introduction, introductory article, introduction, foreword, front matter, preface; vocabulary — word, dictionary corpus, dictionary, corpus, the body of the dictionary, middle matter, body matter, names; application — applications, supplements, back matter; educational and methodical device-explanatory part, instructions for working with a dictionary, popular science article, educational and methodical complex, about this book; "How to use a dictionary?", "How to use the dictionary?", "User's Manual", "Key to dictionary entries", "How to use the dictionary?" and so on.

Special components of polysemous words in educational dictionaries are the key elements of organizing bilingual or multilingual dictionaries and they are structured as follows:

Table 1.3. **Special components of polysemous words in bilingual educational dictionaries**

Components	Explanation
List of abbreviations	list of abbreviations, symbols,
	contractions, list of abbreviations

Introduction	introduction, foreword, front matter, preface
Dictionary	dictionary, corpus, the body of the dictionary, middle matter, body matter, names
Prilogenia	supplements, back matter
Explanatory part	explanatory part, instructions for working with the dictionary, About this book; "How to use the dictionary?", "User's Manual", "Key to dictionary entries", "How to use the dictionary?"

It should also be noted that the position in the dictionary mega-device of a number of components, such as popular scientific materials in the dictionary, grammatical rules, and bibliography, is not strict. This information can be contained in various dictionaries both in the introduction and as part of the educational and methodological complex, applications. Most researchers, including M.S.Kovaleva, distinguish mandatory and arbitrary components in the structure of the dictionary¹⁷.

Based on the analysis of the mega-arrangement of bilingual dictionaries compiled on the basis of modern lexicographic concepts of the world educational lexicography, we present the English-Uzbek and Uzbek-English polysemous words that make up the educational dictionary and the mutual arrangement of these parts in the vocabulary:

1. Organizational part:

- 1.1. Cover and title of the dictionary (title page)
- 1.2. Dictionary annotation (approval sheet).
- 2. Introduction article.
- 3. Educational and methodical devices.
- 4. Abbreviations and additional information
- 4.1. List of sources from which illustrations were obtained to explain contextual meanings.
- 4.2. List of abbreviations.
- 4.3. Overview of the transcription signs used in the dictionary.
- 5. Vocabulary corpus.
- 6. Applications.

0.1. List of fifegui

6.1. List of irregular verbs.

¹⁷ Ковалева М.С. Особенности состава и организации мегаструктуры английского антропонимического словаря // Фундаментальные исследования. -2014. -№ 12-2. - C. 425-428.; URL: https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=36246

- 6.2. List of geographical names.
- 6.3. List of abbreviated words.

The second paragraph is devoted to the analysis of "Criteria for the selection of polysemous words for English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries". The analysis of English-Uzbek dictionaries shows that the vocabulary of existing dictionaries is almost identical. What criteria do they rely on when choosing words? Dictionaries created on the basis of the Ixarian English language are based on lexical minima (word lists) compiled within the framework of the international methodology of teaching English and linguodidactics, which serve as a basic list (base) for bilingual or multilingual dictionaries in several languages of the world. For this reason, not only the English-Uzbek dictionaries compiled in Uzbek but also the "right" part of the corpus of translated dictionaries compiled on the basis of English in most languages of the world – the dictionary - is practically the the same, except for some differences. The choice of a word in the dictionary, of course, depends on the type of dictionary. V.V. Dubichinsky notes that there are no objective criteria for choosing polysemous words for the educational vocabulary yet. When selecting polysemous words for bilingual words, the vocabulary user must make sure that they are present in the educational and regulatory documents of the relevant educational stage, comply with the educational goal, involvement in the educational process; the dictionary must also contain units of all levels of the language - phonemes, morphemes, lexemes, word formations, stable combinations, syntaxes.; the functional meaning of a polysemous word in a particular linguistic community is the degree of its use, frequency; coverage of polysemous words inherent in a particular genus and polysemy inherent in the whole genus; distinguishing the relationship of polysemy and homonymy, i.e. polysemy is an integral part of the microstructure of the dictionary, and a homonymy is an object of macrostructure, criteria related to its consideration in within the framework of the problem of choosing the word leads.

The next paragraph is devoted to "The analysis of English-Uzbek, Uzbek-English dictionary entry and its components in the educational dictionary". In bilingual dictionaries, an important role in the disclosure of lexical and semantic features, semantic subtleties, and semantic possibilities of the studied language unit is played by a dictionary micro-device – a dictionary entry.

The dictionary entry (Entry structure) is the most important basic component of dictionaries of the annotation type and consists of a capital word and its footnotes¹⁸. In English-Uzbek, Uzbek-English bilingual dictionaries, compositionally simple and complex forms of a dictionary entry are distinguished. A simple, i.e. minimally comprehensive dictionary article will consist of a translation or an alternative to the title word based on semantic tracing paper. For example: powder [impaudə] N 1) kukun; 2) upa; 3) porox kukuni, miltiqdori¹⁹.

¹⁸ Денисов П.Н. Об универсальной структуре словарной статьи. - В сб.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Русский язык, Москва, 1977, – С. 205-226.

¹⁹ Boʻtayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-oʻzbekcha lugʻat: 50 000 soʻz va ibora. "BAYOZ" nashriyoti, Toshkent, 2013, – B. 507.

A dictionary of complex construction an article is a microsystem consisting of internal relationships between several components. It consists of two main components-the preface area and the translation-commentary area:

Condition 1. [$k \Rightarrow n' di f(\Rightarrow) n$]

- 1. state holat. Keep your car exterior condition in good condition/ Mashinangni tashqi koʻrinishini toza tut.
- 2. condition talab. You have to live there as a condition of you job/ Ish joyingdagi talabga koʻra u yerda yashashing kerak.
- 3. conditions sharoit. They live in appalling condition/ Ular juda yomon sharoitda yashaydilar.
- 4. physical form jismoniy holat. The sportsman is now out of condition/Bu sportchi hozir kerakli jismoniy koʻrinishdan chiqib ketgan.
- 5. train, educate tarbiyalamaoq / oʻqitmoq. Young people had been conditioned to respect the older generation/Yoshlar kattalarni hurmat qilish ruhida tarbiyalanganlar²⁰.

In the field of capital words, the orthological form, spelling and phonetic characteristics of the vocabula are given, which is considered normative for the literary language:

Condition [kənˈdɪʃ(ə) n]

Translation-in the comments area:

- the derived meanings of the word polysemy, originally expressed in Russian, are listed in bold black letters in order: holat, vaziyat, sharoit, jismoniy holat, o'rgatmoq, tarbiyalamoq;
- then the English translation of each derived value is also given in bold black letters (italics): state, provision, circumstances, State of forms, train/ bring up;
- the next part consists of an English illustration of this word: keep your car Exterior condition in good condition. You have to live as a condition of your job. They live in appalling conditions. The sportsman is now out of condition. Young people should be prepared for a respectable older generation;
 - the last section will consist of a Uzbek translation of an English illustration:

Mashinangizning tashqi koʻrinishini yaxshi holatda saqlang. Siz bu ishni shu yerga kelib yashash sharti bilan qoʻlga kiritishingiz mumkin. Ular juda yomon sharoitlarda yashaydilar. Bu sportchi hozirda yaxshi jismoniy holatda emas. Yoshlar kattalarni hurmat qilish ruhida tarbiyalanganlar.

Lexicographic marks (labels, glosses) also play an important role in the lexicographic semantics of the capital word. A tag is a conditional abbreviation of a certain word or combination used in the dictionary in order to provide the user with additional information and related to information about the category, phonetic interpretation, morphological form, etymology, style of the interpreted language unit. The momentum may vary depending on the type of dictionary, language, and

²⁰ Литвинов П.П. Англо-русский словарь многозначных слов / English-Russian Polysemantic Words Dictionary. БАКО, Москва, 2005, – С. 336.

purpose. In particular, V.V. Dubichinsky and L.P. Stupin distinguish only four types of pomelo – status label, regional label, functional label, and subject label.

Considering a phonetic comment as a separate component of a dictionary entry, then V.P. Berkov introduces it into the mark. In the bilingual educational dictionary of polysemous words, there are mainly the following manifestations of pometas: 1) phonetic marks (transcription); 2) grammatical marks (word category: a. (adjective/adjective), adverb. (adverb/adverb), P. (noun/noun), V. (verb/verb); vocabulary and content group: num. card. (numerical cardinal / countable number), num. ord. (numeric ordinal/ordinal number); reference to the morphological form of the case: mood. (imperative/imperative mood), inf. (infinitive/infinitive), pass. (passive/mandatory ratio); syntactic marks: attr. (attribute/determinant), predicate. (the noun part of the predicate/participle)²¹.

An illustrative example is a dictionary in order to confirm the compliance of all the information presented in the translation and annotation part of the article with didactic requirements, linguistic and didactic criteria laid down in the dictionary, phraseological meaning, i.e. the correctness and accuracy of the annotation is given the basis. The role of illustration is significant both in revealing the semantic possibilities of the lexeme, as an independent semantics of expression, and in its differentiation from the formative one.

Dictionary of polysemous words in bilingual dictionaries the article consists of the following micro installations:

I. The scope of preposition interpretation:

- 1) the spelling form of the capital word (main, entry, entry word, catchword, headword, vocabula, capital word, registry word, black word, and lemma).
 - 2) phonetic characteristic transcription (key to transcription);
- 3) grammatical characteristic the category of the word associated with the grammatical form of the mark (functional label).

II. Translation-the comment area:

1) an alternative to the capital word in translation (translation equivalent, meaning, meaning of the word);

2) each derivative alternative and explanation of the meaning in translation (The lexicographic definition): a) marks (status label, regional label, subject label) about the border of the word in accordance with its scope, space, and time; b) synonyms (if necessary); c) conjunctions, syntactic valence (cross reference); d) etymological commentary; d) illustrative basis (verbal illustration, quotation, description), e) references to the source.

The third chapter is called "Linguistic and didactic bases of interpretation of contextual meanings in the Uzbek-English, English-Uzbek educational dictionary". The first paragraph is devoted to the analysis of "The problem of distinguishing the meanings of polysemous words in English-Uzbek and Uzbek-English educational dictionaries". The lexicographic semantics of polysemous words

_

²¹ Rajabova Z.I. Oʻzbek oʻquv frazeografiyasining lingvistik aspekti: Filol. fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD). diss. Qarshi, 2022, – B.87.

in existing dictionaries does not fully correspond to the innovative concepts of modern educational lexicography. More precisely, denotative and connotative meanings of a polysemous word – the semantics of the name of the lexeme and the semantics of the expression, tasks do not differ. The correct definition of the semantics of the name of the main meaning – the lexeme leads to fewer errors in the interpretation of contextual meanings. For example:

As you can see, the **drop** in the dictionary entry is denoted by the Arabic numeral 1. and 2. the first one contains the pomatum N. So it's a horse. The translation of the annotation corresponds to this sign – a drop. Then its meanings were explained and everyone was provided with an illustration in the form of a vocabulary: 1) a drop; a~ of rain a drop of rain; 2) a drop; a sip, a little; a~ of tea a sip of tea; 3) PL med. drops; 4) sweet particle; chocolate ~s sweet particle in chocolate; 5) falling, falling; a great ~in prices (temperature) prices decreasing sharply, (temperature) in the form of a sharp drop. Then followed the footnote with the number 2.

Another important problem of the semantics of polysemous words in bilingual dictionaries – polysemy, i.e. polysemy and diversity - is related to the distinction of homonymy. For example, the English blitz is interpreted in the dictionary as follows:

blitz [blits] **1.** n nem. 1) kutilmagan, nogahon (hujum); **2.** v bombardimon qilmoq²³.

Note that in the interpretation of the value 1, the tag of the noun (N) is used, and in the interpretation of the value 2, the label of the verb (V) is used. But the words given in the footnote belong to the category of unexpected adjectives, and ambiguous adverbs. The bomb is a verb. Consequently, there is ambiguity in the interpretation. As you know, ambiguity is always observed within the same category. That is, one will not be a noun or adjective, and the other will not be a verb. Is blitz a

²² Bo'tayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-o'zbekcha lug'at: 50 000 so'z va ibora. "BAYOZ" nashriyoti Toshkent, 2013, – B. 219.

²³ Boʻtayev Sh. Inglizcha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha lugʻat (80000 soʻz). "Oʻqituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013, – B. 93.

polysemous word or homonym in English? According to the order of assignment in the dictionary, this is a multi-valued word the formative word according to the interpretation. Based on our research, we consider it appropriate to interpret the word blitz in the educational dictionary of English-Uzbek polysemous words as follows:

I. blitz [blits] *noun nem.* blitz – chaqmoq, yashin. 1. tezkor harakat; 2. kutilmagan zarba, bombardimon, havo hujumi; **3.** fotografiyada suratga olish jarayonida yarq etib qisqa yorugʻlik chiqaruvchi qurilma; **4.** shaxmat, shashka kabi oʻyinlarda vaqt chegaralanadigan tezkor oʻyin turi; **5.** Ikkinchi jahon urushi davrida Buyuk Britaniyani bombardimon qilish kampaniyasi nomi; **6.** Xalqaro lazer dalnometriyasi tomonidan boshqariladigan mikrosputnik nomi; **7.** stol oʻyini turi

II. blitz [blits] verb. *nem* blitzkrieg – yashin chaqnashi, chaqmoq urishi. 1. hujumga oʻtmoq, bombardimon qilmoq, vayron qilmoq, zabt etmoq; 2. shiddatli, yashin tezligida harakatlanmoq; 3. kutilmagan zarba; 4. yashin tezligidagi urush.

Also, when semanticizing polysemous words in English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries, there is a separate allocation of separate speech meanings and derived meanings, i.e. separate allocation in the dictionary as independently derived meanings of speech meanings, occasional meanings very close to each other. For example, in the interpretation of case lexemes, a number of contextual meanings are semantically very close – the separation of the meanings of a suitcase, box, and assignment of terms (legal case) also caused the difficulty of separating derived values and speech values.

case [keis] 1. n 1) hodisa, voqea; 2) yur. sud ishi; 3) chamadon; 4) quti; 5) gram. kelishik; 2. v qutiga jovlashtirmoq .

The next paragraph devoted to "Semanticization of initial and derived meanings in the educational dictionary of English-Uzbek, Uzbek-English polysemous words" refers to the most difficult task in compiling bilingual dictionaries – finding an alternative to translating a word, interpreting its meaning, and justifying it. In educational vocabulary, combinations play an important role in the semantics of derived meanings – the semantic valence of a polysemous word. For example, the nightshade refers to combinations related to the speech environment; deadly ~ sleep numbness quoting words like nightshade ['naitfeid] n bot led to abstraction. ituzum; black ~ qora ituzum; dead ~ uyqu karaxtligi. The interpretation of deadly nightshade in the style of uyqu karaxtligi is incomprehensible to any user. Sources report that deadly nightshade is a special kind of grape that bears the name Atropa Belladonna, deadly nightshade, as o'lim sharpasi in Uzbek. As the name suggests, the deadly nightshade is extremely poisonous, but it is eaten by forest animals, and its medicinal properties are used in medicine. This term is appropriately translated from Uzbek as the ghost of death. The appearance in the dictionary of the interpretation of sleep numbness is associated with the semantic development of this word – the transformation into a noun. For example, the popular Wiki game Gamer Escape was caused by moving into dangerous zones as a title, among other things. From this point of view, the authors of the dictionary approached semantics. Therefore, nightshade is not a polysemous word. It is recommended to interpret it in the dictionary as follows:

nightshade ['naitfeid] n bot. ituzum; black \sim qora ituzum; deadly²⁴ \sim ituzumning xavfli turi.

Bilingual dictionaries do not require interpretation of the following non-semantic speech figurative meanings of the word polysemantic: 1) speech meanings used by the creators for poetic purposes that are not found in the literary language; 2) figurative meanings conventionally used in certain scientific works due to circumstances; 3) terminological meanings, the use of which is limited; 4) dialect meanings used in a narrow circle; 5) historical or social, politically outdated, archaic meanings; 6) meanings that occur only in colloquial speech or are used as socially restricted jargon, slang, vulgarism, barbarism.

The third paragraph is called "Linguistic and didactic foundations of the formation of an educational and methodological device and exercises-applications in the educational dictionary of English-Uzbek, Uzbek-English polysemous words". The choice of each detail for the dictionary should be approached from a didactic point of view. This requires a particularly serious attitude to the work on the preparation of methodological sections of the dictionary - an educational and methodological complex and exercises-applications. When writing these parts, the authors of the dictionary act not only as linguists but also as methodologists, teachers, and psychologists. When forming a system of exercises and tasks, a large place is given to tasks aimed at memorizing multi-valued meanings of words to students, increasing the effectiveness of mastering the topic. To do this, a list of English words borrowed through the Russian language or directly from the English language can be given, information about its primary source, etymology is provided and a system of tasks is attached to determine in which language semantic progress is taking place. This establishes the etymology of a polysemous word - in which language semantic progress originally took place. In addition, adding a list of Uzbek and English polysemous words to the dictionary and determining by experimental checks which of their English meanings have no alternative in the Uzbek language and which in English, and alphabetical ordering in tabular form will further increase the effectiveness of practical assimilation of the meanings of polysemous words.

The educational and methodical device is a set of user instructions for teaching communication with a dictionary, which provides information about the structure of the dictionary, the order of work, processes related to semantics, marks used in the dictionary, lexicographic symbols. The rules for working on the dictionary are presented in a simple form, and each instruction, rule is accompanied by an example from the dictionary.

CONCLUSION

1. The first dictionaries were dictionaries-manuals compiled for purely educational purposes and were mostly bilingual. In particular, the Turkic (Uzbek) vocabulary (dictionary) was also formed on the basis of bilingual dictionaries. While

49

²⁴ Bo'tayev Sh. English-Uzbek dictionary: 50 000 words and expressions. Inglizcha-o'zbekcha lug'at: 50 000 so'z va ibora. "BAYOZ" nashriyoti. Toshkent, 2013, – B.456.

the beginning of the dictionary is associated with educational dictionaries, the appearances of educational dictionaries date back to bilingual dictionaries.

- 2. English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries in their architectural composition are mega systems based on the hierarchical relationship of macro-, micro-, multi-, and medio systems.
- 3. When selecting polysemous words for bilingual dictionaries based on English-Uzbek and Uzbek-English corpora, chronological (approach to polysemy from a historical point of view), orthological (approach to polysemy from the point of view of modern norms of literary language), functional-stylistic (approach to polysemy of word meanings, their relation to different styles of writing) criteria are significant.
- 4. Not all parts of the micro-system of bilingual dictionaries are equally important. Within them, there are mandatory (an alternative to the capital word in translation, the translated equivalent of derived meanings, phonetic tags based on transcription, grammatical tags, illustrative examples of explanations of capital and figurative meanings) and voluntary optional parts (etymological information, link to the source).
- 5. Most of the English-Uzbek dictionaries are compiled on the basis of dictionaries of the same name created in another language; the use of foreign language templates also prevails when semanticizing polysemous words. Since polysemy is a national phenomenon, there has been an imbalance in the interpretation of contextual meanings in these dictionaries. This led to the need to determine the linguistic and methodological foundations for interpreting the meanings of polysemous words in English and Uzbek, taking into account the difficulties faced by the student when learning a second language.
- 6. Uzbek-English dictionaries in the Uzbek language are few and not so perfect either in megastructure, body, or content. In such dictionaries, figurative meanings are practically not explained, but only the interpretation of the main denotative meaning of the word is given. This suggests that the Uzbek educational lexicography does not have a developed network of Uzbek-English dictionaries based on the interpretation of the Uzbek language as the studied one.
- 7. The compilation of an English-Uzbek or Uzbek-English polysemous dictionary allows you to collect and linguistically interpret polysemous words of the second language being studied into a single dictionary entry, determine the location of contextual meanings in the micro installation of the dictionary according to the degree of importance, enrich the content of the dictionary of Uzbek-English polysemous words intended for Uzbek language learners.
- 8. The development of lexicographic semantics of polysemantic words of the English language is carried out on the basis of the analysis of the multifaceted features of contextual meanings, taking into account the interaction of the construction of the English language and the Uzbek language. The bilingual educational dictionary contains not only a multifaceted description of English or Uzbek words but also materials intended for active assimilation by students. It serves

to compile many exercises on the vocabulary of English and Uzbek languages, as well as to organize vocabulary work.

- 9. The semantics of contextual meanings of polysemous words in a bilingual educational dictionary is carried out in three stages: 1) exclusion of individual contextual meanings of a polysemous word (obsolete, geographically delimited; socially delimited, occlusive); 2) exclusion of the explanation of a polysemous word by meanings that are very close to each other, semantically not significantly different; 3) exclusion of various aspects of a polysemous word combine the indistinguishable meanings to interpret them in one place and give an appropriate illustration of this interpretation.
- 10. Micro-system of bilingual educational dictionaries-the dictionary article consists of two parts: 1) semantics in relation to the capital word; 2) semantics of contextual meanings. The first part contains the etymology of the capital word, orthological form, orthographic and phonetic characteristics adopted as normative for the literary language transcription and grammatical information (the genus of words, morphological form), the second translation-commentary to the corresponding section, first the capital meaning of the polysemous word, and then the derived meanings that it represents in this language, numbered with an Arabic letter, highlighted in black bold. Each footnote is accompanied by an illustration in English and Uzbek.
- 11. The most common mistakes in the interpretation of polysemous meanings of words in bilingual dictionaries are associated with 1) undifferentiation of basic and derived meanings; 2) confusion of polysemy and homonymy; 3) separate allocation of speech contextual meanings in the dictionary.
- 12. A bilingual dictionary of polysemous words should contain vocabulary material for performing exercises recommended to users, i.e. provide the reader with complete information for performing this task; the material obtained for the exercises should be interrelated with the information provided in the components of the dictionary entry of the educational dictionary, confirm each other, be used to study the meanings and speech implementation of polysemous words, contextual meanings must meet linguodidactic requirements, such as structuring.

Only then will it be able to serve as both a reference and an explanatory dictionary, and an educational and methodological guide not only for teaching the internal semantic capabilities of a foreign language, but also for replenishing the vocabulary of a student in his native language, mastering the ethics of communication, as well as for improving knowledge of English grammar.

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ РЫD. 03/31.03.2021.Fil.78.04 ПРИ ТЕРМЕЗСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

НАШИРОВА ШАХНОЗА БУРИЕВНА

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В ДВУЯЗЫЧНЫХ ОБУЧАЮЩИХ СЛОВАРЯХ (на примере англо-узбекского и узбекско-английского двуязычных словарей)

10.00.06. - Сравнительное литературоведение, сопоставительная лингвистика и переводоведение

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ на соискание ученой степени доктора философии (PhD)

Термез – 2023

Тема диссертации доктора философии по филологическим наукам (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии № B2022.4.PhD/Fil под номером 2589

Диссертация доктора философии (PhD) выполнена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации выполнен на трех языках (узбекский, английский, русский) размещен на веб-странице Научного совета адресу www.tersu.uz и на информационно-образовательном портале «ZiyoNet» www.ziyonet.uz.

Научный руководитель:

Бахриддинова Башорат Мадиевна, Доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Маматов Абди Эшонкулович,

Доктор филологических наук, профессор

Исломов Икром Хушбокович, Доктор филологических наук

Ведущая организация:

Самаркандский государственный университет

Предоставление учуных степеней в рамках защиты диссертации состоится в 13:00 часов «31» 2023 года на заседании научного совета _____ при Термезском государственном университете. (Адрес: 190111, город Термез, улица Баркамол Авлод, 43. Тел: (876) 221-74-55, факс: (876) 221-71-17, e-mail: termizdu@umail.uz

С диссертацией можно ознакомиться в информационно-ресурсном центре Термезского государственного университета (зарегистрирована под номером 62). Адрес: 190111 Термез ул.

Баркамол Авлод, 43,. Телефон: (876) 221-74-55. 25 » LlQL 2023 года (реестр протокола рассылки № от «3L» 25 LlQL 2023 года).

Б. Умуркулов Председатель Научного совета по пресуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор.

А. Эшмуминов Секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, доцент

П. Бакиров Председатель научного семинара

при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

Введение (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Актуальность и необходимость темы диссертации. На современном этапе Мировой лингвистики усилилось внимание к изучению языка с помощью носителей, изучения национального его менталитета культуры. Многозначные слова составляют основу словарного слоя каждого языка, и поэтому большинство из них, как правило, содержат обязательные словари – лексические минимумы, составленные для изучающих конкретный язык, учебники и вспомогательные источники информации. в полном раскрытии другом выразительных В языке возможностей многозначных слов, свойственных языкам генетической базой, играют двуязычные учебные словари, в частности, форма представления информации в этих словарях, способы интерпретации значений речевых производных.

В мировой лингвистике проводятся исследования, направленные на системный подход как в теоретическом, так и в практическом плане синхронного аспекта речевой реализации языковых возможностей лексических единиц языка, в частности, предоставления лингвистической интерпретации в одноязычных, многоязычных словарях, к полному раскрытию богатого семантического свойства, возможности выражения. Неопровержимый статус английского языка на международной арене, превращение искусственного интеллекта в основное средство общения в компьютерный век и, что немаловажно, придпринимаемые действия по сплочению народов мира в различных сферах экономической, политической, культурной жизни, еще больше повышают спрос на средства его быстрого и эффективного обучения. В этой ситуации по-прежнему актуальны проблемы, связанные с пониманием смысловых граней многозначных слов английского языка и объяснением производных значений многозначных слов узбекского языка, реализующихся в различных речевых окружениях, с разработкой его лингводидактического обеспечения и определением путей лексикографической интерпретации контекстуальных значений в англо-узбекских, узбекско-английских учебных словарях.

В последние годы в нашей стране проведена большая работа по развитию государственного языка и совершенствованию языковой политики. Кроме того, происходит укрепление отношений с зарубежными странами, повышение роли и престижа родного языка на международном уровне на основе изучения иностранного языка, развитие связей с другими развитыми мировыми языками, предоставление нашим соотечественникам, проживающим за рубежом, а также иностранцам, желающим изучать узбекский язык, возможности легко и быстро освоить узбекский язык с использованием современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий. Помощь иностранных языков также стало социальной необходимостью, для этого создаются образовательные инструменты. Одним ИЗ приоритетных направлений развития государственного языка определено как "Повышение роли и престижа государственного языка на международном уровне, развитие зарубежного сотрудничества в этом направлении". Масштабная работа в этой области ставит перед нами неотложные задачи по созданию современных средств обучения языку: учебных словарей, банков информации, лексических, грамматических минимумов, предназначенных для всех звеньев непрерывного образования¹. Актуальность исследования обусловлена тем, что оно направлено на выявление принципов лексикографической интерпретации специфических аспектов лексико-семантических отношений в узбекском и английском языках в англо-узбекском и узбекско-английском двуязычных учебных словарях.

определенной Данный степени служит реализации нижеперечисленных нормативно-правовых актов, касающихся государственного и иностранных языков: Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису и народу Узбекистана от 20 декабря 2022 года, Указ Президента от 28 января 2022 года № УП-60 "О стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы", Указ Президента от 20 октября 2020 года № "О мерах по дальнейшему развитию узбекского языка совершенствованию языковой политики в стране", Указ Президента от 21 октября 2019 года № УП-5850 "О мерах по кардинальному повышению роли и узбекского языка В качетсве государственного Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 19 мая 2021 года № ПКМ-5117 "О мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан"; Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 19 января 2022 года № 34 "О дополнительных мерах по совершенствованию Постановление Кабинета иностранных языков", Республики Узбекистан от 19 мая 2021 года № 312 "О мерах по эффективной организации популяризации изучения иностранных языков" и другие.

Соответствие исследования приоритетным направлениям развития науки и техники в республике. Данное исследование является важным этапом развития науки и технологий в Республике Узбекистан. Данное исследование выполнено в соответствии с данным приоритетным направлением: "Формирование системы инновационных идей и путей их реализации в социальном, правовом, экономическом, культурном, духовнопросветительском развитии информированного общества и демократического государства".

Степень изученности проблемы. Роль учебных словарей в повышении эффективности преподавания языка обусловила рост внимания к их изучению в мировой лингвистике к середине прошлого века. Хотя учебные словари являются старейшим жанром словаря, они изучались в рамках общей лексики до середины двадцатого века. Большой вклад в формирование теории учебной

¹ О мерах по дальнейшему развитию узбекского языка в нашей стране и совершенствованию языковой политики. Указ президента Республики Узбекистан от 20.10.2020 № УП-6084 // https://lex.uz/docs/5058351

лексикографии внесли В.Г. Гак, П.Н. Денисов, В.В. Морковкин, Л.А. Новиков², а С. Гренжер, М. Пакуа, Л. Кернерман, Б. Аткинс, Л. Згуста, М. Снел-Хорнби. Р.С. Харел, М.А. Скопина, Л.Г. Саяхова, Т.В. Жеребило. Изучение двуязычных учебных словарей с лингводидактической, линвометодологической точки зрения, начинается с исследований Л.К.Муллагалиевой³. В то же время, в лингвистической теоретической лексикографии, интерпретации многозначных слов В двуязычных словарях были посвящены работы В.С.Плехова, Л.И.Джалаловой, А.Г.Карунца, В.Н.Горбенко, 3.В.Таповой, В.Л.Козловой.

В узбекском языкознании учебные словари впервые начинают отдельно изучаться как объект лексикографии со второй половины прошлого века. Однако, первые исследования в этом направлении в постсоветском периоде ведутся по русско-узбекским, узбекско-русским двуязычным словарям, составленным с целью преподавания русского языка в национальных школах. В частности, исследования К.А. Шарафиддиновой, С.Ф. Акобирова, М.Х. Тохтахожаевой, М.С. Солиева, М.М.Абдурахимова, Б.Т.Хаитова, Т.А.Бушуй, У.Ш. Турсуноваой, Г.А. Каллибековой посвящены принципам составления

_

² Гак В.Г. Общие вопросы учебной лексикографии. – Москва: Русский язык, 1977.; Гак В.Г. Учебный словарь – краткая энциклопедия языка // Русский язык за рубежом Москва, 1971, – С. 39-42.; Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. докт. филол. наук. АН СССР, Ин-т рус. яз., Москва, 1976, - С. 43.; Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. докт. филол. наук. (в форме научного доклада): Институт русского языка им. А.С.Пушкина, Москва, 1990, – С. 72.; Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под. ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. Изд-во Моск. ун-та, Москва, 1969. – С. 3-15.

² Скопина М.А. Проблема отбора лексического материала в учебной лексикографии: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Москва, 1975. – С. 21.

⁴ Плехов В.С. К словарному толкованию многозначного слова. - В кн.: Вопросы теории и методики преподавания ин. яз. Гос. пед. ин-т. Вып.5. Красноярск, 1973, - С. 60-64.; Джалалова Л.И. Семантизация многозначных слов в национальной (узбекской) школе. В сб.: Методы и формы обучения русскому языку в национальной аудитории. Вильнос, 1977, - С. 48-50.; Карунц А.Г. Полисемия и управление глаголов в толковых словарях русского языка (на материале глаголов звучания). В кн.: Вопросы русского языка, литературы и методики преподавания. Сборник научных трудов, т.255. Ташкент, 1978, - С. 21-30.; Горбенко В.Н. К изучению и словарному представлению полисемии русского глагола: Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1979, - С.21.; Козлова В.Л. Поиски путей описания семантической структуры многозначного слова. Уч. зап. Пермского ун-та им. А.М.Горького, №268, 1972, - С. 87-100.; Тапова З.В. Лингводидактические проблемы обучения полисемичной лексике русского языка учащихся начальной национальной (Кабардинской) школы: Автореф. дисс. канд. пед. наук. Майкоп, 2006, - С.27.

⁵ Шарафутдинова К.А. Раскрытие значения слова в двуязычном словаре. Ташкент, 1968, — С. 84.; Акабиров С.Ф. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях (на материале русско-узбекского и узбекско-русского словарей): Дисс. канд. филол наук. Ташкент, 1969, — С. 317.; Тохтаходжаева М.Х. Двуязычные учебные словари и принципы их составления. — Ташкент, 1981, — С.183.; Салиев М.С. Сопоставительные исследования как основа двуязычной лексикографии // Республиканская научная конференция «Вопросы сравнительной типологии». Ташкент, 1981.; Абдурахимов М.М. Узбекская языковая афористика как объект системы учебных двуязычных словарей (на материале узбекского и русского языков): Автореф. дисс. канд. филол. наук. — Ташкент, 1982, — С. 17.; Хайитов Б.Т. Фразеологические единицы русского языка в двуязычном словаре (нормативно-стилистический аспект): Автореф. дисс. канд. филол. наук. — М., 1987, — С. 26.; Бушуй Т.А. Фразеология русского языка в двуязычном словаре: дисс. канд. филол. наук. Самарканд, 1989, — С.250.; Турсунова У.Ш. Лингводидактические основы описания многозначных слов в двуязычном учебном словаре (на материале полисемичных глаголов): Автореф. дисс. канд. филол. наук. «Москва», 1985, — С.17.; Каллибекова Г. А. Проблемы учебной лексикографии: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Нукус, 1992, — С.48

двуязычных учебных словарей на основе русского языка, путям раскрытия значения слов в двуязычных учебных словарях, лексикографическому толкованию терминов в двуязычных учебных словарях, проблемам двуязычной лексикографии, толкованию фразеологизмов и афоризмов в двуязычных словарях, лингводидактике передачи многозначных слов в двуязычных словарях.

Даже работы, проделанные в этой области в годы независимости, в кандидатская работа И.А.Сиддиковой ПО представлению качественных синонимов в учебных словарях, исследования Г.И.Бобоевой по языковым основам семантики лексических единиц в двуязычных словарях, объектами исследования служили русско-узбекские преимущественно двуязычные словари. В последние годы, в частности, после докторской работы Б. Бахриддиновой «Учебная лексика в Узбекистане: языковые основы, история и перспективы», учебная лексика в узбекском языкознании вышла на новый уровень. Непосредственно чебные словари З. Рахматовой, З. Раджабовой, Г. Ш. Набиевой стали объектами работ Б. Дониерова, Нормаматова, Л. Нематовой, А. Эшмо'минова, О. Холиёрова.

Связь темы исследования с планами научно-исследовательской работы высшего учебного заведения, в котором выполняется диссертация. Диссертация выполнена в рамках исследования по теме "Теоретические и практические вопросы узбекского языкознания", входящего в план научно-исследовательской работы Каршинского государственного университета.

Целью исследования является выявление современных методов и лингводидактических принципов лексикографического толкования многозначных слов в англо-узбекском и узбекско-английском учебных словарях.

Задачами исследования являются:

- освещение проблем, связанных с лексикографической интерпретацией значений многозначных слов в двуязычных учебных словарях;
- обоснование того, что англо-узбекский, узбекско-английский словари архитектурно представляют собой мегасистемы, основанные на иерархических взаимоотношениях макро-, микро-, мульти -, медиаустановок;
- определение критериев отбора многозначных слов для двуязычных словарей на основе англо-узбекского и узбекско-английского корпусов и определение этапов семантизации значений речевых производных;
- разработка лингвистических и дидактических основ разграничения речевых производных значений многозначных слов в англо-узбекском и узбекско-английском учебном словаре;
- в двуязычных учебных словарях речевая производная служит для дифференциации значений, подтверждения достоверности и присутствия в языке переводно-пояснительной записки, раскрытие роли иллюстративной ссылки в выяснении ее семантической, синтаксической валентности;
- разработка рекомендаций по повышению содержания (содержания) и уровня узбекско-английских словарей, основанных на интерпретации

узбекского языка как изучаемого языка, совершенствованию словарного корпуса путем гармонизации опыта мировой учебной лексики.

В качестве объекта исследования были выбраны многозначные слова английского и узбекского языков.

Предметом исследования являются лингводидактические основы лексикографического толкования многозначных слов в англо-узбекском, узбекско-английском словарях.

Методы исследования. В диссертации использованы методы сравнительно-исторического, описательного (синхронный анализ) анализа семантической структуры многозначных слов английского и узбекского языков; дистрибутивного, трансформационного при дифференциации контекстных значений; компонентного анализа при определении масштаба речевых производных значений.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

- она основана на том, что англо-узбекский, узбекско-английский словари архитектурно являются мегасистемой, основанной на иерархических отношениях между макро -, микро -, мульти -, медиаустановками;
- для двуязычных словарей на основе англо-узбекского и узбекскоанглийского корпусов определены критерии отбора многозначных слов и этапы семантизации значений речевой производной;
- в учебном англо-узбекском и узбекско-английском словарях разработаны лингвистические и дидактические основы разграничения речевых производных значений многозначных слов;
- в двуязычных учебных словарях раскрывается роль иллюстративной ссылки в дифференциации значений речевой производной, подтверждении достоверности и присутствия в языке переводно-пояснительной записки, выяснении ее семантической, синтаксической валентности;
- при выборе многозначных слов в англо-узбекские учебные словари следует опираться на национальные особенности узбекского языка и методическое обеспечение обучения, а не на международные списки лексические минимумы, предназначенные для обучения иностранцев английскому языку;
- разработаны рекомендации по повышению содержания и уровня узбекско-английских словарей, основанных на интерпретации узбекского языка как изучаемого, совершенствованию словарного корпуса путем гармонизации опыта мировой учебной лексики.

Практические результаты исследования: научно доказано, что англоузбекский или узбекско-английский многозначный словарь позволяет собирать и лингвистически интерпретировать многозначные слова изучаемого второго языка в рамках одной словарной статьи, определять место контекстуальных значений в микроустановке словаря по степени важности, обогащать контекст узбекско-английского многозначного словаря, предназначенного для изучающих узбекский язык. Научно обосновано, что разработка лексикографической семантизации многозначных слов английского языка осуществляется на основе анализа многозначных характеристик контекстуальных значений с учетом взаимодействия построения английского языка и узбекского языка.

Достоверность результатов исследования определяется тем, что они сформулированы на основе методологии лингвистического анализа, четко поставлена проблема, используемые методы и теоретические данные основаны на достоверных источниках и соответствуют предмету исследования данным источникам, выводы и рекомендации внедрены в практику, полученные результаты подтверждены компетентными структурами.

Научно-практическая значимость результатов исследования. Научная значимость результатов исследования объясняется освещением дискуссий о возможностях выражения многозначных слов в узбекском и английском языках и различении путей возникновения производных значений, разъяснением вопросов, связанных с лексикографической интерпретацией многозначных слов, возможностью их использования в лингвистике при проведении исследований по многозначности, учебной лексикографии, теории перевода.

Практическая значимость результатов исследования заключается в том, что были приложены упражнения и задания, способствующие усвоению многозначных значений слов, разработаны рекомендации по устранению ошибок, допущенных при толковании многозначных значений слов в двуязычных словарях, а также повышению эффективности преподавания английского, узбекского языков в условиях непрерывного образования, введены курсы "английский язык", "родной язык " в общеобразовательных школах, это объясняется тем, что их можно использовать при обучении лексикологии, семасиологии и лексикографии по предмету «Современный узбекский литературный язык» на филологических факультетах высших учебных заведений.

Внедрение результатов исследований. На основе научных результатов, достигнутых в процессе определения современных методов лексикографической интерпретации многозначных слов в англо-узбекских и узбекско-английских учебных словарях и лингводидактических принципов:

из выводов по критериям отбора многозначных слов для двуязычных словарей на основе англо-узбекского и узбекско-английского корпусов и этапов семантики речепроизводных значений, проведенных Каршинском государственном университете практический проект АИФ-2/17 "Новые технологии в организации учебного процесса высших учебных заведений Узбекистана" (справка №03/151 Каршинского государственного университета от 17 января 2023 года). В результате образовательные учреждения используют целенаправленное использование языковых единиц в образовательном процессе и межличностном общении, речекоммуникативную стратегию в образовательном процессе, эффективное использование двуязычных учебных словарей на основе цифровых технологий при анализе лексикографической информации, выпуски служили практическим ресурсом;

лингводидактическую основу различения производных значений многозначных слов в англо-узбекских и узбекско-английских значения производной речи в двуязычных учебных учебных словарях, полученных словарях, исходя выводов, ПО различению подтверждающих аутентичность перевода объяснение и его наличие в языке, выяснение роли иллюстративной референции в выяснении семантической и синтаксической валентности, проводимое в Самаркандском государственном институте иностранных языков в рамках программы Европейского Союза Эрасмус+ 2016-2018 S61624-EPP-1-2015-Uk-EPPkA2-CBHESPна ГОДЫ ERASMUS+CBHE JMER: использовано в научно-практическом процессов интернационализация «Модернизация И системы образования в Узбекистане» (Самаркандский государственный иностранных языков от 19 января, 2023 № ссылка 92/30.02.01). В результате, вопросам анализа диссертации, она послужила практическим ресурсом при анализе вопросов преподавания в процессе высшего образования, в том числе поиска нестандартного (творческого) решения использования учебников в системе изучения языка и реализации его на практике;

необходимость опоры на национальные особенности узбекского языка и учебно-методическое обеспечение при выборе многозначных слов для англоузбекских учебных словарей, повышение содержания и уровня узбекскоанглийских словарей на основе толкования узбекского языка как изучаемого, результаты исследований были использованы в практическом проекте на тему "Virtual Workshop on Collaborative Action Research for English Teachers" ("Виртуальный семинар по исследованиям в области совместных действий для учителей английского языка"), под номером S-UZ800-20-IN-106, который был проведен Наманганским государственным университетом референт № 73-01 Наманганской государственной университета от 7 февраля 2023 года). По результатам исследования уточнено содержание агитационной работы по повышению престижа узбекского языка как языка науки во всех областях, а также выдвинутые, в ходе исследования, предложения и рекомендации по созданию программ, а пособия и учебные словари на основе научных новостей служили для более эффективной организации теоретической и практической работы, направленной на развитие образования и культуры.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования были апробированы на 9 научно-практических конференциях, в том числе на 6 республиканских и 3 международных научно-теоретических конференциях.

Публикация результатов исследования. Всего по теме диссертации опубликовано 18 научных работ, в том числе 9 статей в научных изданиях, в том числе 5 в республиканских и 4 в зарубежных журналах, в которых рекомендованы к публикации основные научные результаты докторских диссертаций ВАК Республики Узбекистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы общим объемом в 132 страницы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (І часть; part I)

- 1. Nashirova Sh.B. "Xorijiy tillarni oʻrgatishda ikki tilli oʻquv lugʻatlarga ehtiyojning ortishi". Soʻz san'ati xalqaro jurnali. №5 (2022) DOI. Toshkent. 2022. 25-33 b. (10.00.00 №31)
- 2. Nashirova Sh.B. "Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha lugʻatlar uchun koʻp ma'noli soʻzlarni tanlash mezonlari". Buxoro davlat universiteti Ilmiy Axboroti 5/2022. Buxoro, 2022. -75-80 b. (10.00.00 №1)
- 3. Nashirova Sh.B. "Inglizcha-oʻzbekcha va oʻzbekcha-inglizcha oʻquv lu'gatlarida koʻp ma'noli soʻzlarni farqlash muammolari". Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi-12/4. Xiva, 2022. 145-147 b. (10.00.00 №21)
- 4. Nashirova Sh.B. "Inglizcha-oʻzbekcha koʻp ma'noli soʻzlar oʻquv lugʻatida oʻquv-metodik qurilma va mashq-ilovani shakllantirishning lingvodidaktik asoslari". Ilmiy axborotnoma. Gumanitar fanlar seriyasi. − Samarqand, 2022.- 71-75 b. (10.00.00 №6)
- 5. Nashirova Sh.B. "Inglizcha-oʻzbekcha koʻp ma'noli soʻzlarning lugʻatlardagi bosh va hosila ma'nolari semantizatsiyasi". Til va adabiyot ta'limi ilmiy metodik jurnali.-Toshkent, 2023. 11-13 b. (10.00.00 №9)
- 6. Nashirova Sh.B. "Ikki tilli ilk oʻquv lugʻatlarning paydo boʻlishi". "Yangi Oʻzbekiston: Innovatsiya, fan va ta'lim" mavzusidagi respublika 48-koʻp tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari toʻplami, -Toshkent, 2023. 25-27 b.
- 7. Nashirova Sh.B. "Ikki tilli oʻquv lugʻatlarga ehtiyojning ortishi". Ilm-fan va ta'limning rivojlanish istiqbollari. 34-konferensiya toʻplami. Toshkent, 2023. –90-94 b.
- 8. Nashirova Sh.B. "Ingliz va oʻzbek tillarini oʻqitishga moʻljallangan ikki tilli oʻquv lugʻatlar" "Yangi Oʻzbekiston: Innovatsiya, fan va ta'lim" mavzusidagi respublika 49-koʻp tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari toʻplami, Toshkent, 2023. –29 b.
- 9. Nashirova Sh.B. "Koʻp ma'noli soʻzlarni oʻquv lugʻatlarida talqin qilish muammolari". "Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya" nomli ilmiy-amaliy konferensiya, Toshkent, 2023. 16-19 b.
- 10. Nashirova Sh.B. "Leksik tizimda koʻp ma'noli soʻzlarning ifodalanishi". "Yangi Oʻzbekiston: Innovatsiya, fan va ta'lim" mavzusidagi respublika 50-koʻp tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari toʻplami, Toshkent, 2023. –13-15 b.
- 11. Nashirova Sh.B. "Ikki tilli oʻquv lugʻatlarining tarixiy taraqqiyoti va rivojlanish bosqichlari". "Yangi Oʻzbekiston: Innovatsiya, fan va ta'lim" mavzusidagi respublika 50-koʻp tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari toʻplami, Toshkent, 2023. –15-17 b.

- 12. Nashirova Sh.B. "Some comments on the functions of bilingual dictionaries" Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. Volume 8, May, 2022. P.148-150
- 13. Nashirova Sh.B. "Interpretation of Polysemy in Compiling Bilingual Dictionaries of English and Uzbek Languages". Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. Volume: 03, Issue: 06 June, 2022. P.18-21
- 14. Nashirova Sh.B. "Interpretation of Polysemic Words in English-Uzbek bilingual Dictionaries". Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). ISSN: 2776-0995. Volume 4, Issue 3, March, 2023. P.130-132
- 15. Nashirova Sh.B. "Early History of Educational Dictionaries and the First Bilingual Dictionaries". Journal of Pedagogical Inventions and Practices. ISSN: 2770-2367. Volume 18, March, 2023. P.91-93

II boʻlim (II часть; II part)

- 16. Наширова Ш.Б. "Criteria for selecting polesemous words for English –Uzbek and Uzbek-English dictionaries". Наука инновации, образование актульные вопросы XXI века. Сборник статей IV международной научно-практической конференции, состоявшейся. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». –2022. P.103-106
- 17. Nashirova Sh.B. "On the issue of derivation of compound verbs in Uzbek language". Frontline social science and history journal 1(8), December 2021.- P.100-104
- 18. Наширова Ш.Б. "On the megastructure of English-Uzbek, Uzbek-English dictionaries of polysemous words". Современная наука: Актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XXVIII международной научнопрактической конференции, состоявшейся. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». –2022. –159-162 с.

Avtoreferatning oʻzbek, rus va ingliz (rezyume) tillaridagi nusxalari "Surxondaryo ilm va fan" tahririyatida tahrirdan oʻtkazildi. (18.05.2023)

Bosishga ruxsat etildi: 18.05.2023-yil. Ofset bosma qogʻozi. Qogʻoz bichimi 60x84 1/16. "Times New Roman" garniturasi. Ofset bosma usuli. Shartli b.t. 4. Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 50.

Termiz davlat universiteti nashr-matbaa markazida chop etildi. Manzil: Termiz shahri, Barkamol avlod koʻchasi, 43-uy.